

LII. ÉVFOLYAM.

MÁJUS—JUNIUS

1917. 3. FÜZET.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK:

DR. GÁL KELEMEN, GÁLFI LŐRINC

KOLOZSVÁR,
KOLOZSVÁRI HIRLAP RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1917

TARTALOM:

Fekete Gábor	97
DR. KISS ELEK: Az „Enekek éneké“-ről	99
KEMÉNY GÁBOR: Az „emberré“ nevelés elve Rousseau paedagógiájában (folyt.)	111
VÁRI ALBERT: Gejzánovics Sándor	121
PAP DOMOKOS: Adatok a papmarasztalás korának történetéhez	128
Irodalom:	
„Fénysugarak.“ — „Erős várunk nekünk az Isten.“	138
Különfélék:	
Az úrvacsorai külön kehely. — Lelkészek hadi segélye és családi pótléka. — Harangok rekvirálása	139
Feladatok a háború után. — Hadbavonult ref. teológusok tanulmányi kedvezménye	140
Az özvegyi és árvai illetmények felemelése a reformátusoknál. — A dunántúli ref. egyházkerület	141
A hadi gondozó. — Pro Transsylvania gyermekvédelmi tanfolyama. — Reform-középiskola Kolozsvárt	142
A hatodik német hadikölcsönben. — A papi pálya és a görög nyelv. — Ingyen színházi előadások bécsi középisk. tanulók részére. — A tankönyvek árának emelése. — Gyász hírek. — Id. Lőrinczy Dénesné. — A magyar nyelv a lipcei egyetemen	143
A német középiskolák és a hadikölcsönjegyzések. — A németek reformációi jubileuma. — A hazai reformátusok	144

A **Keresztény Magvető** a szabadelvű kereszténység nagy céljait és a tiszta keresztény teizmus tudományos érdekeit szolgálja. Ezért célja szerint vallási, erkölcsi, társadalmi, nevelési és bölcsészeti értekezéseket közöl; figyelemmel kíséri e kérdések irodalmát s a hazai és külföldi egyházi és iskolai élet mozzanatait. Megjelenik minden második hónapban 4 ívnyi terjedelemben. Egyes szám ára 1 K. Előfizetési díj 6 K, pártolói díj 8 K. A folyóiratot illető közlemények dr. Gál Kelemen nevére (Kolozsvár, unitárius kollégium) küldendők.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LII. évfolyam.

Május—Junius

3. füzet.

Fekete Gábor.

1845—1917.

Amitől már hónapok óta aggódtunk, ma bekövetkezett. Fekete Gábor főgondnokunk néhány hónapi betegség után jun. 18-án 72 éves korában meghalt.

Az az idő, melyben Fekete Gábor a közpályára lép, az új Magyarország megalapozásának kora. Az ország alkotmányos kereteit visszakapja. A nemzeti gondolatnak majdnem két évtizedes kényszerű szunyadása után a nemzet öntudatra, az élet, a munka tudatára ébred. A közélet minden mezején temérdek tennivaló vár a munkásokra, hogy új barázdákat szántsanak a régi ugaron. A jeles képzettségű fiatal jogász faját jellemző szerénységgel, de ugyanolyan munkakedvvel és kitartó buzgósággal indul pályáján. És rövid idő alatt Marosvásárhely jogászi köreiben meg van alapítva hire, tekintélye. Amihez kezd, abba beleönti elméje fényes ragyogását, ítélete éles szempontjait, impulsiv valója egész lelkesedését. Részt vesz az egyházközség s később az egyházkör életében is, kezdetben mint egyháza ügyein, vallása igazságain egész lélekkel csüngő érdeklődő, majd mint vezető körű gondnok. A marosi kör lelkes és öntudatos egyházi élete felkeltésében Kelemen Albert esperes értékes működése mellett neki jelentékeny rész jut.

Ám a kis kör nemsokára szűknek bizonyul fényes tehetségei foglalkoztatására. A marosvásárhelyi törvényszék éléről a kolozsvári kir. tábla elnöki székébe kerül. *Palma sub pondere crescit.*

Fekete Gábor a fényes állásnak nem dicsőségét és ragyogását élvezi, hanem a kiszélesedett munkamező látása emeli lelkét, gyarapítja szelleme gazdag tárházát, a munka valósággal célozza erejét. Minél több és nehezebb a munka, amely reá vár, annál nagyobb a munkakedve, fényesebb az elméje, rugalmasabb a

szelleme és melegítőbb nemes humanizmusa. Jogi működését hivatott toll fogja e lapok hasábjain jellemezni. Mi boldogok vagyunk, hogy tanui lettünk annak a lelkes és magával ragadó hevületnek, mellyel az igaznak ismert ügyet szolgálta, annak a finoman különböztető elmének, mellyel a legfogósabb és bonyolódottabb kérdéseket elemezte, a szellemi éberség ama soha nem szunyadó elevenségének, mellyel az egyházi élet különböző jelenségeit ellenőrizte s az erkölcsi erő és bátorság ama megnyilatkozásának, mellyel bármely kényes ügyben önmagához hiven és következetesen állást foglalt. Egész lelke szeretetével csüngött székely fáján, melynek minden jelességével megáldotta a Gondviselés. Szavaiból, magával ragadó, egész valóját megrezegetető beszédeiből az igazság mellett a szeretetnek ez a lelke szólt. Ezért csüngött áhitattal ajakán az egyházi gyűlésekre összegyűlekezett hallgatósága. És ezért az a példátlan egyhangúság, mellyel a csókfalvi zsinat főgondnokká választotta.

Elérte tehát azt a legmagasabb polcot, melyet történelmi hagyományaink eddig túlnyomólag csak a születés előjogán juttattak jeleseinknek. A pályának ez a delelője másoknál a munkától való megpihenést, a dicsőség árnyékában való nyugalmas szemlélődő, reprezentáló életet jelenti. Fekete Gábornál ez az állás újabb, szélesebb munkakör mellett szellemi tehetségei újabb acélos nekilendülését, erői felajzását jelentette: nem a babérokon való nyugalmat, hanem kielégíthetetlen munkakedvének újabb mezején újabb tevékenységet. Az állás fényéből, a reprezentálás külsőségeiből született szerénysége nem kér részt: de ahol szolgálatról van szó, ahol munkát kíván a köz, ott találjuk mindig az ő tisztelt alakját, nemcsak a vezetők, hanem a munkások sorában. Akár a város törvényhatóságában, akár az Emke gyűlésein, akár az egyházi tanácsban hallatja szavát, egy érintetlen tiszta jellemű, székely-magyar fajáért élő-haló, azért munkáló nemes alak, kivel együtt munkálni öröm volt, kitől suggestív hatásokat befogadni szellemi gyarapodást és lelki nemesbedést jelentett.

Az „Énekek éneké“-ről.

Irta: **Dr. Kis Elek.**

A bibliának a szokásos és általában ismert hármás felosztásában¹ az Énekek-éneke a harmadik csoportban foglal helyet; tehát sem a törvényhez, sem a prófétákhoz nem tartozik, hanem a vegyes tartalmú iratok közt fordul elő.

Továbbá azon öt „Megilloth“ („tekercs) egyike, melyeket a zsinagógákban nevezetes ünnepek alkalmával fel szoktak nyilvánosan olvasni. Így az Énekek-énekét épen a zsidó húsvétkor, Rúthot pünkösztkor, a Síralmakat Jeruzsálem elpusztítása napján (Ab 7-én), Prédikátort (Qohéleth) a sátoros ünnepek alkalmával, Esztert pedig a „Purim“² ünnepén olvasták fel.

A Káldi-féle fordításban az 559-ik oldalon olvassuk: „Canticum Canticorum, azaz: Salamon Énekek éneke. Ez az ének a Zsidóknál Sir-Hasirim, az-az Énekeknek Éneke: mintha mondanád: minden Énekek, és versek között leg-szebb, leggyönyörűsegebb Ének: melly Lelki értelemben, foglallya magában Krisztusnak az Anyaszentegyházhoz, mint Jegyesséhez; és viszontag az Anyaszentegyháznak a' Krisztushoz való meg-magyarázhatatlan szerelmét.

Szent Jeronimus erről a könyvről azt írja, hogy a' régi zsidóknál nem volt szabad ezt senkinek olvasni, idejének harmintz esztendeje előtt.“

A Károli féle fordításban csak ez áll: „Krisztus Jegyese kívánsága, állapotja, szépsége“. Azonban ennyiből is világos, hogy itt is az az alapfelfogás, ami közvetlenül a Vulgatán keresztül az előbb említettbe átment: Krisztus és az Egyház szerelmének allegoriája. Tehát mindkét esetben már is bizonyos fajta értékeléssel,

¹ A sorrendet I. és V. ö. a héber nyelvű nyomt. bibliáéval. A hármás felosztásra vonatkozólag V. ö. Debr. Lelk. Tár. XIII. K. I. sz. (1916) V. I. Dr. Varga Zsigmond cikkében (törvény, próféták, „iratok“.)

² V. ö. e szokást a nálunk szokásban lévő nagypénteki passio-énekekkel s V. ö. a purim-nak Eszter könyvében való viszonyát (Driver: Introduction, 485 l.)

magyarázással állunk szemben. Természetesen az eredetiben ezt nem találhatni s így az értelmezésnek, magyarzásnak megvan a maga története az egyházi tanok alakulásával, kifejlődésével, meg később a tudományos kutatások felmerülésével kapcsolatban.

Dr. Ginsburg szerint a zsidók nagyrészt allegoriának fogták fel s a Targum-ban pl. egész Izrael történetére ki van terjesztve az Exodustól az eljövendő Messiásig.³ A korai keresztény atyák Salamonban Krisztust, a sulamiti hajadonban (6¹⁰) pedig az Egyházat szemlélték s ugyancsak allegorikusan fogták fel az Énekek-énekét.

Úgy látszik, a keresztény bibliák is hajlandók voltak ennek a felfogásnak istápolására és pedig a legnagyobb készséggel annál is inkább, mert teológiai értékelésük és dogmatikus megállapodásuk azt kívánta meg.

A nagyon sok értelmezés közül — hol már inkább tudományos alapokon közeledtek a tárgyhoz — Bp. Lowth (Sacred Poetry of the Hebrews, Lect. XXX—XXXI) azt állította, hogy a könyvben Salomonnak „Pharaoh” leányával történt tényleges házassága van leírva, de utalás van Krisztusra is.⁴ Ezzel sincs megtámadva az allegorikus felfogás, melyhez későbbben mások is nagyon ragaszkodtak egy vagy más formában. Így említi Driver, hogy Keil szerint az Énekek-énekében Jáhvénak népe iránti magasabb és mélyebb jelentésű szeretete; Stuárt Mózes szerint a léleknek Isten iránti, — s Delitzsch és Kingsburg szerint pedig Krisztusnak az Egyház iránti mélyebb vonzalma — előképe jelentkezik.

1. Az Énekek-éneke szerkezete.

Ha elolvassuk a nyolc részből álló Énekek-énekét, azon benyomással tesszük le a bibliát, hogy a könyvben több hasonló hang csendül meg, de alapjában mégis összefüggéstelen apróbb részecskékből, énekből (dal, menyegzői ének) áll. Herder⁵ s mások is, többen azt hitték, hogy itt tulajdonképen apróbb, összefüggéstelen⁶

³ L. és v. ö. Driver: Introd. 450. l.

⁴ V. ö. Dr. Durell: „Critical Remarks on the Books of Job, Proverbs, etc. 298—9 ll.

⁵ Solomons Lieder der Liebe, die ältesten und schönsten aus dem Morgenlande, 1778.

⁶ V. ö. Higginson: The Spirit of the Bible, Vol. I. 397.

énekekről van szó s épen csak a tárgy közös és ez okozhatta, hogy együvé kerültek, meg hogy együtt meg is maradtak.

Azonban, ha jobban szemügyre vesszük a könyvet, lehetetlen nem éreznünk, hogy bizonyos jegyek találhatók fel, melyek arra vallanak, mintha némi egység volna az egész könyvben; mintha a különbözőnek vélt énekek szervesebben tagozódnának bele az egészbe, mint ahogyan először gondolnók.

Meg is született a gondolat, hogy az Énekek-éneke nem egymástól teljesen független, apróbb (menyegzői) énekekből áll, hanem egy egészet alkot s így bizonyos fajta *dramai* termék.

Ezen felfogásban azonban két, egymástól teljesen különböző „iskolát” lehet megkülönböztetnünk, melyek egyikét nevezi Driver tradíciós felfogásnak (traditional view), másikat modern felfogásnak (modern view). Az első felfogásnak hívei pl. Hengstenberg, Delitzsch, Keil, Kingsburg; a második fajta felfogásnak csiráját még a 12. században megtalálhatni, mikor ugyanis Ibn Ezra két férfi szereplőt különböztet meg: Salamont és a sulamiti leány egyszerű kedvesét. I. S. Jacobi felkarolta e felfogást s Ewald alaposan kifejtette, amit aztán igen sokan el is fogadtak

A tradíciós felfogás szerint csakis két főszereplő van az Énekek-énekében és pedig: Salamon király és a sulamiti⁷ hajadon. A király a gyönyörűséges hajadont magához veszi s menyasszonyává teszi a fővárosban, Jeruzsálemben. (3⁶-5¹).

A modern felfogás szerint nemcsak két, hanem három főszereplője van az Énekek-énekének és pedig: Salamon, a sulamiti hajadon s ennek egyszerű kedvese (szeretője).⁸ Eszerint a cselekmény egy kissé bonyodalmasabb, amennyiben a király északon jártában meglepi a gyönyörű lányt (6¹¹⁻¹², I. a héber nyelvű bibliában) s elviszi magával jeruzsálemi palotájába (1⁴stb), hol — gondolja — megnyeri szerelmét. Ez azonban nem teljesedik, mert a hajadon az ifjú pásztornak fogadott volt már hűséget, kit igazán szeretett s ki őt nagyon szerette. Fény, pompa, ígéret nem változtat a dolgon s a lány így hazakerül és szerelmeséhez, az ifjú pásztorhoz szegődik (8⁵), kihez illik s ki illik ő hozzá.

⁷ V. ö. Jósué 19¹⁸ (Sünem), I. kir. 1³ (Sünem), II. kir. 9⁸

⁸ A székely, becsületes értelemben vett szerető (kedves, ideál).

Mindkét felfogásnak megtaláljuk klasszikus képviselőjét s lássuk őket úgy, ahogyan Driver⁹ bemutatja. A trádiciós felfogást képviseli Delitzsch, a modern felfogást pedig Ewald.

a) *Delitzsch* szerint:

I. JELENET: 1²—2⁷.

A SZERELMESEK TALÁLKOZÁSA.

1. szín. — Udvarhölgyek* (1²⁻⁴); a sulamiti hajadon (1⁵⁻⁷); feleletül udvarhölgyek (1⁸).

2. szín. — Salamon belépve (1⁹⁻¹¹); a sulamiti lány (1¹²⁻¹⁴); Salamon (1¹⁵); a sulamiti lány (1¹⁶⁻²¹); Salamon (2²); a sulamiti hajadon (2³⁻⁷).

II. JELENET: 2⁸—3⁵.

A SZULAMITI LÁNY MONOLOGIZÁL S MULTJÁBÓL KÉT ESETET IDÉZ.

1. szín. — Királlyal való találkozása (2⁸⁻¹⁷).

2. szín. — A lány álma, mikor szerelmesét kereste a városon. (3¹⁻⁵).

III. JELENET: 3⁶—5¹.

A KIRÁLYI NÁSZ.

1. szín. — [Jeruzsálem s környéke; a távolban közelgő díszfogat látszik.]

Jeruzsálem egyik polgára (3⁶), más polgár (3⁷⁻⁸) felel, harmadik polgár (3⁹⁻¹⁰), a nép általában (3¹¹).

A menet mintha a király jövőbeli menyasszonyát vinné.

2. szín. — (A királyi palota banquet-terme). Salamon (4¹⁻⁵); a sulamiti lány (4⁶), Salamon (4⁷⁻¹⁵), a sulamiti hajadon (4¹⁶), Salamon (5¹).

[4¹⁶ és 5¹ közé oda gondolandó a nászéjszaka.]

IV. JELENET: 5²—6⁹.

ELVESZTETT ÉS MEGTALÁLT SZERELEM.

1. szín. — (Jeruzsálemben.) A sulamiti nő (5²⁻⁸ álma), udvarhölgyek (5⁹), a sulamiti nő (5¹⁰⁻¹⁶), Udvarhölgyek (6¹), a sulamiti nő (6²⁻⁸).

⁹ Jelenleg azért kényszerülünk a különben teljesen megbízható Driverre támaszkodni, mert faluhelyen nincsen minden könyv birtokunkban. Introduction 438 s köv. l.

* L. és v. ö. 1⁵, 2⁷, 3⁸, 5⁸, 1⁶, 8⁴: „Jeruzsálem leányai“ — v. ö. a görög drámákban szereplő chorus-sal.

[Mintha Salamon és a nő közt eltávolodás történt volna.]

2. szín. — Salamon belépve (6⁴⁻⁹).

V. JELENET: 6¹⁰—8⁴.

A SZÉPSÉGES, DE SZERÉNY KIRÁLYNÉ.

1. szín. — (Salamon parkja Etamban.) Udvarhölgyek találkozása a királynéval (6¹⁰), a sulamiti nő (királyné! 6^{11-1a}), udvarhölgyek (6^{13a, b}), a sulamiti nő (6^{13c}), udvarhölgyek (6^{13d}), a sulamiti nő táncol s az udvarhölgyek bámulják (7¹⁻⁵).

2. szín. — Salamon (7⁶), a sulamitihez, (7^{8-9a}), amaz a királyhoz (7^{9b, c 10}—8⁴).

VI. JELENET: 8⁵⁻¹⁴.

EGYÜTT A SULAMITI NŐ OTTHONÁBAN.

1. szín. — Egy sulamiti (8^{5a, b}), Salamon (8^{5c, d, e}), a sulamiti nő (8⁶⁻⁷).

2. szín. — A sulamiti nő (8⁸), testvérei (8⁹), a sulamiti nő (8¹⁰⁻¹²), Salamon (8¹³), a sulamiti nő (8¹⁴) énekel, v. ö. 2¹⁷.

b) *Ewald* szerint:

I. JELENET: (1²—2⁷) [D.-nél: * 1²—2⁷].

1. szín. — (A sulam lány és az udvarhölgyek.) A hajadon (1²⁻⁷) szerelmes pásztora után vágyódik s panaszkodik, hogy akaratára ellen visszatartják a királyi udvarban. — Udvarhölgyek (1⁸) gunyosan felelnek.

2. szín. — Salamon (1⁹⁻¹¹), a sulamiti lány félre (1¹²), 1¹³⁻¹⁴; Salamon (1¹⁵), a sulam. hajadon félre (1¹⁶—2¹), Salamon (2²), a lány félre (2³⁻⁷ stb.).

II. JELENET: 2⁸—3⁵. [D.-nél: 2⁸—3⁵.]

1. szín. — (A lány visszaemlékezik egyszerű kedvese látogatására.) Múltját visszaidézi (2⁸⁻¹⁵): Kedvese hívta volt a mezőkre (2¹⁰⁻¹⁴), dalait ismétli (2^{15, 16, 17}) és igéri, hogy nemsokára visszamegy.

2. szín. — (A sulamiti lány első álma.) A királyi palotában azt álmodta, hogy kereste a városban kedvesét s meg is találta (3^{1-4, 5}); 3⁵ ben és 2⁷-ben levő refraint megismétli.

Még álmában is egyszerű kedvese van előtte!

* D.-nél = Delitzschnél.

III. JELENET: 3⁶—5⁸. [D.-nél: 3⁶—5¹.]

1. szín. — (Jeruzsálemi polgárok gyülekeznek a kapu előtt s a távolban egy díszfogat közelg). Első polgár (3⁶), második polgár (3⁷⁻⁸), harmadik polgár (3⁹⁻¹¹).

A pompával a lányra hatni akarnak.

2. szín. — (A palotában; Salamon, a lány és az udvarhölgyek.) Salamon (4¹⁻⁷).

3. szín. — (A sulamiti hajadon s az udvarhölgyek. A lány s kedvese képzelt látogatása.) A lány (4⁸⁻⁵¹): hallja kedvese hívó szavát (4⁸⁻¹⁵), felel (4¹⁶) és mintha ismét hallaná válaszát (5¹).

4. szín. — A leány második álma (5²⁻⁷, 5⁸).

IV. JELENET: 5⁹—8⁴. [D.-nél: 5²—6⁹.]

1. szín. — (Udvarhölgyek és a lány; párbeszéd a kedves felel.) Udvarhölgyek (5⁹), a lány (5¹⁰⁻¹⁶), udvarhölgyek (6¹), a lány (6²⁻³).

2. szín. — Salamon (6⁴⁻¹³)* etc.

3. szín. — Salamon (7¹⁻⁹): egy végső kísérlet a lány szerelméért.

4. szín. — A lány (7¹⁰⁻⁸⁴) kedvese mellé áll. [V. ö. 8⁴-ben a refrain 2⁷, 3⁵, 7¹⁰-el.]

V. JELENET: 8⁵⁻¹⁴. [D.-nél: 6¹⁰—8⁴ és VI. JELENET: 8⁵⁻¹⁴.]

Pásztoróra. A lány és kedvese.

1. szín. — Pásztorok (8^{5 a, b}), a lány (8^{5 c, d, e 6-7}) szerelméhez és majd (8⁸⁻¹²) minden jelenlevőhöz. A kedves (8¹³) kéri, hogy énekeljen; a lány énekel (8¹⁴ v. ö. 2¹⁷) s hívja kedvesét ki a hegyek közé.

Ime, azon két „iskolá”-nak ellentétes felfogása, melyek mindegyike egy bizonyos dráma-félét lát az Énekek énekében.

Annyi bizonyosnak látszik, hogy a modern kutatások eredményei hajlandók azon nézetet erősíteni, mely szerint az Énekek éneke tényleg bizonyos fajta dráma s így egész. Alaposabb megfontolások inkább az Ewald felfogását erősítik s valószínűbbnek

* A héberben az 5. rész áll (Sharpenál is) 16 versből s így a 6. rész 13-ból, míg Káldinál az 5. rész 17 versből áll, a 6. rész pedig 12 versből. Károlinál az 5. rész áll 19 versből s így a 6. rész csak 10 versből.

látszik az, hogy a sulamiti lány mellett nemcsak Salamon szerepel, hanem a pásztor is, ki a szerelemben nyertes lesz Salamon királylyal szemben. A vélemények szerint általában a szerzőt illetőleg esztétikailag s a lányt illetőleg erkölcsileg sokkal sikerültebb a gondolat, ha Salamon mellett a lány egyszerű kedvese is szerepel és ő is lesz a győztes.

Említettük, hogy alaposabb olvasás után a könyv egységes voltának jegyeit látjuk; de ezzel szemben — a valószínűség határain belül mozoghatván csak — jogosult az olyan felfogás is, mint amilyen pl. a *Higginsoné*,¹⁰ aki éppen a könyv tartalmára hivatkozva, azt állítja, hogy itt különböző énekekről van szó s csak éppen a tárgy közös bennük.

Akik Salamon házasságát szemlélték a könyvben s így gondolták egy egész műnek, azok a menyasszonyt megtették egyszerű ethiopiai, egyiptomi hercegnőnek, máskor előkelő származású zsidó hölgynek, ismét máskor zsidó paraszt-lánynak s e sokféle megállapítás is — Higginson szerint — arra vall, hogy itt tulajdonképpen apróbb költeményekkel állunk szemben. Lehetetlen — amint mondja — az egyes énekeket külön választani, de mégis ez a legésszerűbb felfogás a dalok előállítását, igazi voltát illetőleg.

Elismerjük ilyen felfogások jogosultságát, mert teljes biztonsággal nem beszélhetünk e téren; de a nő kiléte megállapításának sokféleségében nem látunk érvet a könyv egységes volta ellen s amellett sem, hogy több költeményről van szó és nem egy drámáról. Nekünk úgy tetszik, hogy az Énekek éneke még mai alakjában is az egységnek bélyegét hordja magán. Természetesen egy kis elképzelés kell ahhoz, hogy a háttérrel beállítsa az ember magának az adatok alapján, de képzelet és intuitív látás nélkül aligha vagyunk képesek bárminek a lelkébe való behatolásra. Mégis attól is óvakodjunk, hogy úgy ne járjunk el, mint azok, akik szent felhevülésükben az egész bibliában az összhangzó és ellenmondásoktól mentes isteni művet képesek szemlélni. Sok kérdés megoldásra vár még, amíg egész biztonsággal beszélhetünk az Énekek éneke minden problémájáról, melyek egymással meglehetősen össze vannak fűzve.

Mi azon egyszerű tény miatt állunk az újabb kutatások eredményei mellé, hogy így állítva be, megelevenül előttünk az Énekek

¹⁰ „The spirit of the Bible“ — Vol. I. 395—8, I. London, 1863.

éneke és sokkal értelmesebbé, meg nagyon *valószínűvé* válik az egész. Az újabb kutatások két jellegzetes „iskolája“ közül is inkább hajlandók vagyunk az Ewald csoport felé hajolni és pedig a költemény *gondolatmenete, szelleme* alapján s nem azon alapon, hogy ezen esetben esztétikailag, meg erkölcsileg sikerültebb alkotás. Három érv támogatja e nézetet.

„Micsoda vagyon a te szerelmesedben, egyéb szerelmesek felett, óh asszonyoknak szépe? Micsoda vagyon a te szerelmesedben, egyéb szerelmesek felett, hogy minket ilyen igen kényszerítesz?“ Itt Delitzsch szerint is, Ewald szerint is az udvarhölgyek szólanak a sulamiti nőhöz. Mi azt hisszük, hogyha itt Salamonról volna szó, akkor az udvarhölgyek ilyen kérdést megkockáztatni nem mernének s ők sokkal inkább ismernék a királyt és sokkal inkább félnének is tőle, semhogy kiválósága után ilyen módon tudakozódnának. Aztán ott van az előzmény is, mikor kijelenti a hajadon, hogy szerelmeséért beteg, amire szükség nem volna azon esetben, ha Salamon úgy rajongana érte s ő Salamonért. A lány boldog volna s nem kellene epekednie a kedves után, kit nem láthat, kit esetleg csak az udvarhölgyek láthatnának, kik nem fogolyképpen vannak az udvarban, mint ő.

„Hová ment a te Szerelmesed, óh asszonyoknak szépe? hová fordúlt a te Szerelmesed, hogy keressük őtet te veled együtt?“

Midőn leírja a lány kedvese szépségét, a hölgyek mintegy rokonszenvezve kérdik, hogy hol van, hová tűnt az a szép ifjú. A hajadon feleli, hogy „liliomok között legeltet“.¹² (6³ héber, 6¹⁹ Károlí.) A nagy vágyódás a legeltető kedves után — mi úgy gondoljuk — a pásztorra útal s nem Salamonra, a királyra. A vágyódó szerelmenek¹³ példája ez s az elveszített virágos mezők visszasírása.¹⁴

Tekintsük meg a 8. rész utolsó felét is

Delitzsch szerint e jelenet (VI. jelenet: 8⁵⁻¹⁴) a sulamiti nő otthonában játszódik le, hol jelen van egy sulamiti, Salamon, a nő és testvérei. 2¹³-ban Salamon kéri a nőt, hogy énekeljen, ki meg is teszi (8¹⁴). Ezzel végződik a dráma. Ewald szerint ugyanott a pásztorok, a lány és kedvese vannak jelen, Salamon pedig természetesen nincs ott. 8¹³-ban a kedvese kéri a lányt, hogy énekeljen, amire jön 8¹⁴ (v. ö. 2¹⁷).

¹² V. ö. 2¹⁶.

¹³ Mikor hiányzik nekünk, csak akkor síratjuk valóban.

¹⁴ V. ö. 7^{10, 12}.

Nekünk úgy tetszik, hogy 8⁶⁻⁷, hol a *szerelem* van gyönyörűen leírva s az van mondva, hogy szerelmet kinccsel vásárolni nem lehet, célzás van a Salamon fényessége, pompája, gazdasága bukására az igaz szerelemmel szemben, mely inkább válogatja a szerető kedvest s a régi ígérethez való hűséget. Ez azon nézet és felfogás felé billenti a mérleget, amely szerint a pásztor is szerepel s ő lesz Salamonnal szemben a győztes a szerelemben.

A 8¹³ és ¹¹-re vonatkozólag pedig az a megjegyzésünk, hogy az inkább illik a lányhoz és a pásztorhoz, mint Salamonhoz és a lányhoz, különösen azért, mert a hegyekre, a szabad természetre hívja énekével a lány az ifjút, ki maga nemcsak ott nőtt fel, hanem ott is él egyszerű, de romlatlan életet.

Mi tehát e három hely meggondolása alapján is az Ewald-csoport felé közeledünk, mivel magából a műből meg kellett látnunk az egyszerű kedves alakját is a Salamoné mellett.

Az elmondottak után megemlékezünk az esztétikai és erkölcsi meggondolásokról is, melyeket megtalálhatunk a többek között Drivernél is.

Mind az esztetika, mind az erkölcsstan az értéktannal közelebbi viszonyban lévén, úgy gondoljuk, hogy mikor esztétikai és erkölcsi meggondolásokról beszélünk, akkor elsősorban kell tekintettel lennünk az értékképzetekre, vagyis akár az író, akár a kor, akár a megrajzolt jellem értékelésének és gondolkodásának alapfogalmaira. Így tegyük fel, hogy az Énekek-éneke azért állott elő történetileg, hogy egy nemzeti királyt, Salamont a nemzet közszeretetében állónak, legendás hősnek, végtelen jószágú embernek tüntessen fel s avassa még a darabban is hőssé, jó jellemmé. Az értékképzetek tehát ez esetben elsősorban a nemzeti elem s az ezt képviselő király személyén nyugszanak. Ezen körben az esztétikailag sikerült és erkölcsileg jól megalkotott dolog, ha a nemzeti a maga épségében szépen kifejezésre jut.

Azonban tegyük fel, hogy az értékképzetek már mások s a kor, az író köztudatában az általános emberi, az egyéni a közzel, tán épen a nemzetivel szemben a határozó elem. Ezen esetben az Énekek-énekében nem az volna a főszeme, hogy a király, mint a nemzeti eszme képviselője mutattassék be; hanem az, hogy általános emberi jellemek rajzoltassanak. Így lehetne arról beszélni, hogy az *igaz szerelem* kiválósága a főtárgy s ennek megszemélyesítője a sulamiti gyönyörű leány, ki erkölcsi tekintetben a leg-

sikerültebb alkotás, jellem s esztétikailag is teljesen kifogástalan az egész mű szempontjából. Csakis ezen utóbbi esetben van helye annak, hogy az Ewald-csoport esztétikailag és erkölcsileg is sokkal sikerültebbnek tartja a darabot, ha a szeretett kedves is szerepel Salamon mellett. Mi azt hisszük, hogy ez így is van; de ezzel azt is jelezzük, hogy a mű nem íródhatott sem Salamon által, sem az ő idejében, mert amikor az íródott, akkor a *nemzeti* elem nem volt többé olyan kizárólagos, mint a Salamon idejében.

2. Az Énekek éneke előállításának ideje.

Az íratás idejének megállapítása függ attól, hogy a szerkezetre vonatkozólag melyik felfogást tesszük magunkévá. Ha megmaradnánk a régi felfogás mellett, mely szerint itt különböző énekekről van szó, akkor mindeniket külön-külön kellene megvizsgáljunk.

Ha pedig a tradíciós felfogás mellé állunk, akkor lehetne azt állítani, hogy a „Salamon Énekek-éneke“ azt jelenti, hogy az Énekek-éneke, melyet Salamon írt és nem azt, hogy az Énekek-éneke, melyet róla írtak.¹⁵ Ugyan ezt a második esetben azért nem lehetne elmondani, mert valószínű, hogy Salamon maga magát pellengérré nem állította volna s korában sem mertek volna nyíltan olyan művet írni, melyben ő vesztesnek van feltüntetve.¹⁶

Mi a modern felfogás felé hajoltunk, annak érdekében próbáltunk egy pár esetet felhozni s így a mű keletkezését nem tehetjük Salamon idejére.

A kornak megállapítása tekintetében azonban más, olyan tényezők is jönnek tekintbe, melyekről eddig nem szözlöttünk. Egyik ilyen tényező a *nyelvnek*¹⁷ megvizsgálása s bizonyossága. Nekünk e tekintetben jelenleg meg kell elégednünk azon eredményekkel, melyekhez a tudósok jutottak s így azt kell mondanunk Driverrel (I. m. 449 l.), hogy két eshetőség áll fenn: 1. vagy az északi (Izrael) ország terméke a mű s ekkor a *fogság* előtti; 2. vagy pedig ha a déli (Juda) ország terméke, akkor

¹⁵ V. ö. Higginson: I. m. 345 l.

¹⁶ A költemény alapfelfogása későbbi időre is utal.

¹⁷ L. a nyelv nagy jelentőségének a kiemelését és hangsúlyozását bibliai tanulmányokkal kapcsolatban dr. Varga Zsigmondnak a Debr. Leik. Tár (XIII. k.) 1. és 2. számában megjelent áttekintő, szép cikkeiben.

bizonyosan a fogság utánra utal. Ugyanis az északi ország dialektusában a fogság előtt is találhatók olyan nyelvi sajátosságok, amilyenek az Énekek-énekében előfordulnak; de délen csakis a fogság után. Ewald a görög korszakra teszi az iratás idejét.

A problémát illetőleg a meglehetősen nagy bizonytalanság mellett aligha mondhatunk egyebet, minthogy az Énekek-éneke a zsidó nép irodalmi korának inkább az utolsó felére esik, mikor az egyéni is értékelés tárgya volt már s így nem messze a fogság korától, akár előre, akár hátra számítunk a babyloni fogság idejéből.

3. Az Énekek-éneke értékeléséről.

Valamely mű értékének megállapítása attól is függ, hogy miben állapítjuk meg a legfőbb értéket s így az érték-mérőt, amelynek segítségével a mérés történik.

Az Énekek-éneke a bibliához tartozik s e jelen kérdéssel így közvetve a biblia értékeléséről és értékéről is szó van. A biblia értékelésének megvan a maga története. Ez a történet hihetetlenül közeli viszonyban van a művelődés-történettel s magán viseli a fejlődés bélyegét, amint a dogmatikus felfogáson keresztül eljutott oda, hogy a bibliát is az emberi élet egészén belül sajátosan, előiréletek nélkül, történeti alapon (összehasonlító irodalom- s vallástörténeti) iparkodik megérteni és megértetni.

Dr. Durell úgy találja, hogy még a Targumban s később az egyházi atyáknál megtalálható az Énekek-énekének *vallási* alapon történő értékelése, hogy t. i. annak annyiban van igazi értéke, amennyiben allegorizálja, jelképezi Krisztusnak az Egyházhoz való viszonyát. Az értéket tehát nem a műben keresték, hanem annak csak eszközi értéket tulajdonítottak s arról szó sem lehetett, hogy különösen *irodalomtörténeti* alapon méltassák. Hiszen a biblia keletkezéséről más volt az alapfelfogásuk s nem láthattak a mának a szemével és nem ítélték a mának az ítélőképességeivel. Egész hosszú időn keresztül csupán ezen eszközi értéke volt meg az Énekek-énekének; de mióta irodalom s vallástörténeti kutatókat végeznek a biblia körén belül is, szétfoslott a misztikus szerelmi viszony Krisztus és az Egyház között s az Énekek-éneke most apróbb lakodalmi dalok, majd egész, egységes dráma alakjában mint irodalmi, illetőleg népi termékek nyertek megbecsülést és jutottak igazi értékükhöz. Megvolt a műnek a maga vallási

hatása is s emellett bizonyít a többek közt az is, hogy felolvasták a zsinagogákban a zsidó husvétkor, meg hogy oly mély jelentésű szerelmet fedeztek fel és láttak benne századokon keresztül; de az Énekek-éneke mint rendes irodalmi termék méltó az értékelésre és gyönyörű képeivel, megragadó hasonlataival, romlatlan felfogásával, meg üdeségével a legmesszebbre menő megbecsülést érdemli akár az aesthetika, akár az erkölcsstan részéről.

Az „emberré“ nevelés elve Rousseau paedagogiájában.

Irta: **Kemény Gábor.**

(Folytatás)

A nevelés első szakában az anya az, ki az emberré növekedésre, az apa, ki a polgárrá nevelésre készíti elő a gyermeket. Az anya és apa munkájában összhangnak kell lenni. *Az egészséges testi fejlődés itt még a legfőbb követelmény, de az apának, mint tanítónak fellépése, az anya és apa közös munkája már világosan mutatják, hogy a családi és társadalmi élet gondolata nincsen kizárva Rousseau neveléstanából.* Rousseau növendéke a tanulmányokban nem fog gyors előhaladást tenni, de azért korántsem lesz tanulatlan. Mikor a fiú 10–12-ik évét eléri, eszméi korlátoltak lesznek, de nem zavartak. Ha nem is tud semmit könyv nélkül, annál többet tud tapasztalatból; emlékezete nem teszi erős oldalát, de igenis ítélőtehetsége; nem beszél többet, mint egy nyelvet, de ezt aztán érti és ha nem is beszél jól, mint mások, viszont *jobban cselekszik, mint mások* . . . Ő nem követ formulát soha, nem ad semmit tekintélyre és nem utánoz másokat, hanem úgy beszél és cselekszik, amint neki tetszik . . . Az erkölcsi szabályoknak nem igen lesz bővében, de mi hasznát is vehetné az ilyen szabályoknak? Hisz gyermeklétére a felnőttek társaságában úgy sem léphet fel tényezőként. Beszélhetek ti neki engedelmességről, kötelességekről, azt se tudja, mit akartok azzal mondani? Ámde ha azt mondjátok neki: „Tedd meg nekem ezt a szivességet!“ — nyomban megteszi . . . Jellemében sem csúszó-mászó szolgáltságot, sem hatalmaskodó kényúri modort nem találunk, de igenis hűséget és bizalmat, nemes érzelmet és megnyerő szendéséget . . . Ha megadod neki, amit kér, nem fogja megköszönni, de érezni fogja, hogy irányodban adósságot kell lerónia; ha visszaútasítod, se nem unszol, se nem neheztel érte . . . Olyasmihez,

ami erejét felülmulná, hozzá nem fog soha... Mindent, amit tesz, komolysággal és szabadsággal végzi... Városi gyermekek közül senki sem ügyesebb nála, de ő izmosabb valamennyinél; falusiakhoz viszonyítva pedig hasonlít hozzájuk erőre, de felülhaladja őket ügyességben és értelemben... Így jut Rousseau növendéke a gyermekkori érettséghez. Nem tudakos növendéket nevel, ki csillogtatja s kirakatba teszi tudományát, hanem olyat, aki korához képest okosan gondolkodik s aki jól cselekszik. Könnyen beláthatjuk, hogy az a gyermek, ki tizenkét éves korára ilyenné lesz, nem arra készül, hogy vadállati sorba lépven, az őállapotba térjen vissza. Még távol van ugyan a társadalmi viszonyok ismeretétől, a polgári jogok vagy kötelességek tudásától, de viszont birtokában van oly erényeknek, melyek a társadalom polgárainak leginkább dízére válhatnak: a legmagasztosabb értelemben vett *emberi* erényeknek. *Beláthatjuk azt is, hogy a természetes nevelés humánus célt igyekezően elérni, nem dolgozik negatív eszközökkel. Nagyon is tudatosan követi a természet pozitív útastásait, a nevelő állandó, természetmegszabta módszerrel való önképzését teszi szükségessé, hogy kellő példa legyen az öntevékenységre utalt növendék előtt.* Igaz, hogy Rousseau maga sokat hangoztatja, hogy a nevelésnek főleg az első korszakában az a feladatunk, hogy semmit se tegyünk; ez a negatio azonban csak a korában szokásos, természetellenes nevelési rendszerrel szemben tanusított tiltakozó állásfoglalás.

Nem csak az általános célok kitűzésében, vagy az elérhető eredmények bizonyításában domborodnak ki Rousseaunál domináló tényezőkként az emberré nevelés szempontjai, hanem azokban a pszichológiai észrevételekben is, melyek paedagogiáját oly gazdagon átszövik. Példával, tettel tanítani és nem elmélettel: mily nagy jelentőségű elv ez abban az időben, mikor a gyermeki lélekkel még csak utópisták foglalkoznak. S mily nagy jelentőségű ez az elv ránk nézve is, kik — a tárgyak szabván meg munkánk természetét — speciálisták módjára tanítunk, akik a gyermektanulmányozást a laboratóriumokra bizzuk s ámbár a nevelő oktatást hangoztatjuk, a „szabályszerű“ magaviseletű diákoktól már megszabadítani igyekszünk intézetünket. Mily humanus gondolat arra irányítani a figyelmet, hogy a hazugság nem a gyermek természetében van, hanem sokszor a követelményeknek nem a gyermekhez méltó volta készíti őt a hazugságra. S nem az embernek igazi

rendeltetéséhez méltó elve-e a csodagyermek káros kultusza ellen küzdeni; azt sürgetni, hogy a gyermekkor maradjon meg az értelem álmának, hogy az emlékezetet főlöszlegesen ne terheljük az ítélőképesség rovására; vágyaink kevesbítését sürgetni, hogy erőnk gyarapodjék. Hogy kora figyelmét a gyermekek tanulmányozására felhívta, az magában véve egy nagy *jótettel* ér fel; azon elve, hogy a gyermek korához képest alkalmas tárgyakat és alkalmas időben kell tanítani, ma már általánosan elfogadott, habár a gyakorlatban való érvényesítésétől még távol vagyunk.¹⁴ Hogy a természetes módszertől a gyermek jóllétének előmozdítását várja Rousseau, az korántsem utilitárius cél. Nála az erőssel való okos gazdálkodás nem csupán testi jóllétet, de lelki kielégülést is eredményez. Az egészség, a szabadság boldoggá teszi tanítványát, de az igénytelenség megóvja a féktelenségtől vagy telhetetlenségtől. Egészségtől duzzadó tanítványa nemcsak fizikailag boldog, de lelkében is boldog akkor, midőn egy magasztos tényt, pl. Nagy Sándor lelki nemességét meg tudta érteni. Teljes joggal küzd Rousseau azon, még féligmeddig ma is uralkodó felfogás ellen, hogy a gyermektől mindazt követelik, amit egy felnőtől. Rousseau felhívta kora figyelmét a „jeunes docteurs – vieux enfants“ tanulságos ellentétére; meglátta azt a nagy igazságot, hogy a gyermek sajátos módon lát és gondolkodik; hogy a gyermek egyéniségének beható ismerete nélkül nem lehet vele sikerrel foglalkozni; hogy a büntetések alkalmazása nagyon veszedelmes, mikor még azt sem tudja, mi a hiba; a *fokozatos fejlődés elvét* hangoztatván e fontos elvet a gyakorlatban is segített érvényre juttatni. És mily jelentős pszichológiai útmutatás az, hogy éppen az ifjú serdülő korát találja Rousseau alkalmasnak arra, hogy a felébredő szenvedélyes érdeklődést ismeretszerzésre használjuk fel. „Az olvasás, a magány, a tétlenség, az elpuhító, ülő életmód, a nők- és fiatal emberekkel való társalgás, ime, ezek azok az ösvények, melyek őt veszélyes ösvény felé viszik.“ Abban a korban tehát, melyben az ifjút féktelen képzelete leginkább veszélybe s pedig főképp a bujálkodás veszélyébe sodorhatja, más érzéki tárgyakra kell irányítani figyelmét. Ebben a korban helye van a mérsékelten üzött vadászatnak; ebben a korban kell különösen arra törekedni, hogy

¹⁴ L. „A gyermek egyénisége és a középiskola“ című tanulmányomat. „A gyermek“ 1910. évfolyamában.

még az a beszéd is, melyet az ifjú hall, ment legyen minden sikamlósságtól. Egészséges életmód, becsületes környezet mellett nyugodtan gondolhatunk az ifjú nemi felvilágosítására. Beszélhetünk nekik a házasságról is, mint a legédesebb, legszentebb és sérthetetlen kötelékről, de egyben nyújtunk az ifjúnak hű képet a fajtalanság iszonyairól. Lehet-e ennél emberhez méltóbb elvet hangsúlyozni: „A szüzesség megőrzésével karöltve jár a jó egészség, az erő, a bátorság, az erényesség.” *Erre a vértezetségre azért van szüksége az ifjúnak, mert nem az a rendeltetése, hogy remeteként magányos visszavonultságban éljen. Mint a társadalom egyik tagja, kell, hogy az emberek iránti kötelességeit teljesítse s hogy azokkal megismerkedjék.* Már itt jelezhetjük, hogy az emberi erények megszerzése a társadalomba való taglalódásért volt szükséges, vagyis: az emberi szempontok nem szorították háttérbe a társadalmi szempontokat.

Rousseau-nak a paedagogiája nem győzi eléggé hangsúlyozni: *milyen legyen a nevelő.* A lélektani szempontok, melyeket érvényesíteni akar, szükségessé teszik, hogy maga a nevelő *nevelt* legyen. A tanító és nevelő egy lévén, nem lehet az egységes munkát külön választani. A nevelés munkája közös ügye lévén a gyermeknek s nevelőnek, fontos, hogy a nevelő lehetőleg fiatal legyen. Így fejlődhetik ki szilárd ragaszkodás növendék és nevelő között. *Az odaadás, a jellem a földolog a nevelőnél s nem a tudás. A közös érdek azonban természetes kötelességévé teszi a nevelőnek az állandó önképzést.* A nevelő első sorban humanus lévén, nem fogja hibáit letagadni, hanem bevállván azokat, megszabadulni igyekszik tőlük. Távol van tőle az önhittség, mely a legtöbb tanítóval letagadtatja hibáját. Az igazi nevelő nem akar minden áron nagy tekintélyűnek látszani: távol áll tőle minden nagyképűség. Szóval a nevelő, mint felnőtt, mintaképpül szolgáló ember áll szemben a még fel nem nőtt emberrel. Igazi embert csak igazi emberek nevelhetnek, tehát csakis humanus nevelők érvényesíthetik a nevelésben a gyermeklélektan első sorban humanus szempontjait.

Felvethető az a kérdés: mit kell hát tanulnia Rousseau ideális növendékének, hogy emberré nevelkedjék első sorban? Vagy kell-e egyáltalában tanulnia? Hiszen Rousseau nem győzi eleget hangsúlyozni, hogy főleg a nevelés első korszakában igen sokat teszünk, ha — semmit sem teszünk. Nem szabad azonban felednünk, hogy Rousseau-nál a *negatív principium keresztülvitele nem tétlenséget*

jelent, hanem az erők céltudatos kimélését. Hogy a 10—12 éves gyermeket még nem tartja alkalmasnak arra, hogy nyelvtant és holt nyelveket tanuljon, az még nem vezet tudatlanságra. A földrajzból csak nagyon keveset, a történelemből, miután itt az erkölcsi tanulságok fontosak, semmit sem ajánlatos tanulni a 10—12 éven aluli gyermeknek. A történelmet még tizenöt éves korában sem ismeri Rousseau növendéke. Az emberré nevelés lévén a cél, fődolog, hogy dolgos, türelmes, bátor legyen, önmagára számítson: önálló legyen, a szükségesség törvényeinek tudja magát alávetni. Az íráson és olvasáson kívül a földrajzból, mértanból, számtanból meg fog annyit tanulni, amennyit mindennapi élete szükségessé tesz. „Teste egészséges, tagjai hajlékonyak, szelleme józan és előítélet nélküli, lelke szabad és szenvedély nélküli... A nélkül, hogy valakinek nyugalmát megzavarná, ő maga is megelégedetten, szabadon és boldogul élt, amennyire sorsa engedé. Mit gondoltok, ha egy gyermek tizenöt évet töltött ily módon, hasztalanul élt-e az?“ Tehát a természetes nevelés elveinek megfelelően a corpus sanum az első, mert csak ez teszi lehetségessé, hogy a lelki képességek is az emberi méltósághoz méltó módon fejlődjenek. Az említetteken kívül a természettan, csillagászat, történelem, az emberek különféle foglalkozásai, polgári ismeretek mind osztályrészül jutnak Rousseau növendékének. Az emberré válás jelentős célját ismeretek szerzése nélkül elérni nem lehet, de az ismeretek szerzésében a humánus elv azt kívánja, hogy a természet útmutatását követvén minden ismeretet a maga idején s helyén szereztessünk meg.

A Rousseau korában szokásos módszer nem lévén az ember természetéhez méltó — mert nem veszi figyelembe az ember fejlődési fokozatait —, új, fermészetes, az ember fejlődési fokozatának megfelelő, vagyis: humánus módszert kell követni. A megtanulni valókat szemlélni kell, hogy aztán az elsajátítás öntevékenység által legyen elérhető. Valamint a reális fogalmakhoz szemlélés vezet, úgy vezet a szemlélődés az elvont fogalmakhoz.¹⁵ Az öntevékenység, melynek Rousseau pedagógiájában oly jelentős szerep jut, nemcsak konkrét tárgyak birtokába, de egyben fogalmak, ité-

¹⁵ A szemléltetés didaktikai, pedagógiai és szociális céljaira vonatkozólag l. „A szemléltetés értelmezése Rousseau pedagógiájában“ című dolgozatot a „Paedagogiai Értesítő“ 1916. évi 10. sz.-ban.

letek, izlés, világnézet kialakulásához is juttat bennünket. Az öntevékenység más szóval azt jelenti, hogy úgy fizikai mint lelki szükségleteink kielégítéséhez a magunk lábán járva jussunk el. Mások szolgáljanak bár útmutatással, de az élet harcát a magunk erejével küzdjük végig, a fizikai és szellemi kincseket mi magunk bányásszuk ki, hogy az értékek igazán a mieink legyenek. *Mi éreztetné velünk jobban emberi méltóságunkat, mint az, hogy mindennünket a magunk erejének köszönhetjük.* Mi éreztetné jobban, hogy urai vagyunk önmagunknak, hogy igazán függetlenek vagyunk. S mi válna inkább az emberi méltóság diszéré, mint az a tudat, hogy függünk a természettől, de nem függünk emberi előítéletektől vagy természetellenes intézményektől. *Csak azt, ami igazán a mienk, becsüljük meg eléggé.* Ez nemcsak anyagi javak bitoklására, de szellemi kincsek szerzésére is vonatkozik. A magunk szerezte ismeret lehet csak befolyással emberi mivoltunk kialakulására, a magunk szerezte itéletek alakíthatják ki legkedvezőbben emberi jellemünket. Ilyen humánus cél szentesítheti csak a tanulmányokat. Mikor ily célokért lehet sikeresen küzdeni, akkor nem haszontalan többé a történet tanulása sem. Mikor az ifjú természetes fejlettségénél fogva az erkölcsi világba lépett, akkor itt az ideje, hogy az embereket bemutassuk neki. Ezt a — jelleme alakítására immár szükséges — bemutatást leginkább a történelem által érhetjük el. A történetírás módszeréről sok épületes dolgot mond el Rousseau, a bírálgatásról, a rendszer hajhászatról való véleményét is érdekes volna boncolgatni, de nem akarván túllépni feladatunk keretét, csak azt az elvét szögezzük le, hogy csak tényeket akar az ifjakkal ismertetni, hogy ők maguk mondjanak aztán azokról bírálatot; továbbá, hogy bizonyos történetírókat (Livius, Tacitus) nem adna az ifjak kezébe, mert csak meglett korúaknak valók. A történelemben szereplő személyeknek *emberi* vonásait szeretné kidomborítva látni, mert ezek egyrészt ezekre jellemzőek, másrészt az utókorra nagy hatással vannak.¹⁶ Tehát

¹⁶ Rousseau szerint reális ismeretekre szükség van, hogy fizikailag, elvont fogalmakra, hogy erkölcsileg igazi emberekké legyünk. „Vitam impendere vero“ elvének megfelelően az erkölcsi képzést nem a részben képzeleti dolgokon alapuló szépirodalmi művekre, hanem a reális tényeken alapuló történelemre alapítja. Kézséggel aláírjuk azt, hogy bizonyos történeti művek nem ifjak kezébe valók, ámde a „tényeket, csak tényeket“ követelésénél R. megelégedezik arról, hogy már a tények csoportosításában is megnyilatkozhattik a historikus szubjektivitása.

míg egyéb ismeretnél az a cél, hogy megtanuljuk azt, ami természetes életmódunkra nézve hasznavehető, a történelmi ismeret célja az, hogy emberi jellemünk kialakulására üdvös tanulságot meríthessünk abból.

Sokáig hitték s ma is lehetnek e nézetnek vallói, hogy Rousseunál az általános emberi célok mellett elhomályosulnak a kulturális célok. Meg kell vallani, hogy Rousseau paradoxonjai némi okot adtak e nézet kialakulására. Szinte közmondásos Rousseunak a könyvekkel szemben tanúsított gyűlölete. „Én gyűlölöm a könyveket — mondja Rousseau — belőlük csak azt tanulhatja meg az ember, miként kell olyasmiről csacsognia, a mihez nem ért . . . Jól előkészített agyvelő a legbiztosabb emlékszóbor a tudomány számára.” }Kulturaellenes célzat látszik azon megjegyzésből is, hogy növendéke a cukrászért odaadná az egész tudományos akadémiát. Az utilitarius színezet mindjárt erejét veszti, ha meggondoljuk, hogy Rousseau felfogása szerint a természeti tárgyakat és az emberi munkát aszerint kell méltányolni, amint azok hasznunk-, biztonságunk-, fenntartásunknak és jóllétünknek meg tudnak felelni. Nem anyagi haszonról van tehát itt szó, hanem oly haszonról vagy előnyről, mely a természet törvényeinek folyamánya. Ha Rousseau növendéke a vasat többre becsüli az aranynál, az üveget többre mint a gyémántot, ha a cipészt, kőművest jobban tiszteli az ékszerésznél, akkor azon sem lehet csodálkozni, hogy egy pástétomsütőt vagy cukrászt többre becsül az akadémiánál. A kultúra e felfogás értelmében éppen olyan dísze az emberi szellemnek, mint az ékszer az emberi testnek. *S a lényeg, az „emberi” többet ér, mint a dísz, miní az esetleges attributum.* A társadalmi viszonyokról való képzeteket távol tartja Rousseau növendékétől, de csak addig, míg azokat fel nem foghatja. Ámde mikor a fejlődő kor s ennek megfelelően fejlődő értelem lehetővé teszi, hogy az embernek kölcsönös függését megértse, akkor eljött az ideje annak, hogy ipari s egyéb foglalkozásokra terelvén figyelmét, szociális fogalmak birtokába juttassuk növendékünket. Mint egyéb ismeretekre, úgy a szociális ismeretekre vonatkozóan is a „*tétlenség*” csak alkalmasabb korra váró erőgyűjtés volt. S még az irodalomtól sem — melyet sokra nem becsül — tartja távol növendékét, mikor az arra megérett „Emil — mondja Rousseau — előszere-tettel viseltetik a régiek művei iránt, éppen mivel régiek s így közelebb álltak a természethez, mint a jelenkor írói; továbbá mivel

elsők voltak a művelődésben és szerzett ismereteiket önmagukénak mondhatták.“ Tehát nem ellensége Rousseau a kulturának még akkor sem, ha régi, nem a mindennapi életünk módját érintő annak a tárgya. Kikötése azonban, hogy ez közel álljon a természethez, önmagunk szerezte, vagyis: emberi legyen. Mivel az emberiséget hatalmában tartó kultúra nem mutatja a természetes menetet, így káros hatású az emberi életre s az emberi erkölcsre. Ez okból lesz Rousseau ellensége a korában uralkodó kulturának, noha a tudományokról s az emberek közötti egyenlőtlenség okairól szóló értekezéseiben általában a kultúra ellen érvel. Az előbbi értekezésben Rousseau az erkölcsi és értelmi képzés közti aránytalanságot, sőt fordított viszonyt igyekszik kimutatni; azt bizonyítja, hogy a klasszikus tudományokban újjászületett emberiség az erénynek csak látszatával bír, de a valóságban nem arányos. Ebből következik az a nem minden igazság nélkül való, de mégis elfogult állítás, hogy az immoralitás és a civilizáció közt egyenes összefüggés van. Athen és Spárta ellentétei is azt bizonyítják. A paradoxonok az említett értekezés 2-ik részében következnek; itt ugyanis azt akarja Rousseau elhitetni, hogy a csillagászat babonából, a mértan hírvágyból, a fizika kíváncsiságból, a morál büszkeségből — szóval: az összes tudományok gyarlóságainkból származtak s az összes művészetek a káros fényűzés szolgálatában állanak. Ez az értekezés minden esetre antiintellektuális irányzatunak látszik. Második híres Discours-a az emberi egyenlőtlenségekről az első értekezés eredményének logikus folyománya. Az első értekezésben arra az eredményre jutott, hogy a civilizáció — gyarlóság lévén eredendő forrása — megrontja az emberek erkölcsseit. Kérdés már most: milyen volt az az ember, kit még nem mételeyezett meg a civilizáció, milyen volt a természet embere? Elmélkedései folyamán arra az eredményre jut, hogy a természet embere bátor, egyszerű, szabad volt és magában állott; az emberek egymásra nem lévén utalva, egyenlők voltak. Egyszerűségükből következett, hogy természettől nyert eredendő jószágukat még nem rontotta meg a civilizáció. Ámde a társulás azt okozta, hogy a gyengébb az erősebbnek alárendeltjévé lett.

Tudjuk, hogy az első a dijoni akadémia pályadíját nyerte el s hogy mindkét értekezésnek hatása rendkívüli volt. Mielőtt a példátlan hatás okait fürkésznők, mutassunk rá néhány szóval Rousseau tételeinek túlzásaira. Ami az első értekezést illeti, igaz,

hogy a civilizációval erkölcstelenség is jár, de végül — mint a vihar a természetben — mégis tisztulást hoz. Azok a szenvedélyek, melyek mint „gyarlóságok“ szülik a tudományokat, „emberiek“, mert emberi voltunkból következnek; s ami a tudományok hatását illeti, nem szabad felednünk, hogy esetleges hátrányaik mellett erkölcsi szépségeknek is forrásai. Hogy Rousseau a kultura és erkölcselenség közt fennálló viszonyt annyira kielezi, azt az ő kora erkölcsi viszonyaiból könnyen meg lehet érteni. Ami a második értekezésben kifejezett megállapítást illeti: erről még könnyebb belátni a túlzó színezetet. Rousseau szerint a társulás okozta, hogy a gyengébb az erősebb alárendeltjévé lett. Ez így önkényes, érvekkel nem igen támogatott és a priori nehezen belátható állítás. Hajlandóbbak volnánk azt hinni, hogy az emberek — erősek és gyengék lévén — kénytelenek voltak társulni, hogy az egyesülés által nagyobb erőt tudjanak kifejteni. E társuláson belül csak a már amúgy is meglévő egyetlőségek maradtak meg továbbra is. Hogy az ember eredetileg jó, az is nagyon kérdéses. Lehet, hogy a féltudás rosszabbá teszi a különben is gyarló embert, de viszont a tudás az erénynek, az akarattal jót cselekvésnek kétségbevonhatatlan alapja. Láthatjuk tehát, hogy Rousseau alaptételei a nagyhatású Disours-okban nem megdönthetlennel; mindazáltal a belőlük folyó tanulságok; a természet útjainak követése, a civilizáció gyarlóságainak megvetése, az eredendő jóság feltételezése és a jónak maradásra intő szózata — az igazság varázserejével hatottak korára. Rousseau kora tudomásunk szerint tényleg művelt és tényleg romlott volt. Ez tehát érthetővé teszi Rousseau általánosítását, de egyben érthetővé teszi, hogy a kor bűneitől elkeseredett emberek az erkölcsi újjászületést várják attól az írótól, ki a természet intésére hivatkozván, az embert akarja megtalálni, a természet törvényei szerint élőt, a kultura bilincseitől még meg nem mételezettet. A híressé vált értekezések lényege szerintünk az: rázza le magáról az emberiség mindazon bilincseket, melyeket előítéletek, társadalmi szokások, egyesek érdekei a vállára raktak és megfogja találni: önmagát. Keressük magunkban azt, ami természettől velünk született, ami tehát igazán emberi és dobjuk el mindazt magunkból, ami nem lényeges, ami esetleges, s akkor megtaláljuk önmagunkban: *az embert*. Rousseau Emilje tehát, ha a negatív principumok nagy szerepet játszanak is nevelésében, nem súlyed kulturaellenes tévlenségbe, sőt arra törekszik, hogy az igazán termé-

szetes, önzetlen, emberi kulturának részesévé legyen. *Antintellektuálisnak vagy antikulturálisnak semmiképpen sem nevezhetjük Rousseau pedagógiáját.* Annyi bizonyos, hogy a természetszerűség — ami Rousseaunál az emberi rendeltetésnek felel meg — vezető szerepet játszik pedagógiájában. *Az igazán természetszerű, az igazán emberi szabja nála a nevelés célját, módját, irányát.* A cél — mint említettük — nem más mint megszerezni mindazt, ami születésünkönk nincs adva, megszerezni mindazt, aminek forrásai: a természet, az emberek, a dolgok. *A nevelés módja?* A természet menete tanít meg erre. Ez mutatja meg a nevelés irányainak bizonyos időhöz és pedig a természet által megszabott időhöz és körülményekhez való kötöttségét. A tanítás tárgyai (anyanyelv, klasszikus nyelvek, ének, számolás, mértan, rajzolás, földrajz, gazdaságtan, kézügyesítés, zene, fizika, történet, államjog), az esztétikai nevelés eszközei (természeti szépségek, ó-klasszikai irodalom, népies zene, a nemeknek egymáshoz való erkölcsileg tiszta közeledése, a társadalmi élet megismerése) eléggé bizonyítják, hogy Rousseau paedagógiája ellensége ugyan a romlott értelemben vett, tehát nem igazi kulturának, de annál inkább szolgálatában áll az igazi, a „természetszerű“ értelemben vett emberi kulturának. Az újabkori Rousseau-kritikusok már fel is hagytak az antikulturális vád hangsúlyozásával.

(Foly. köv.)

Gejzánovics Sándor.

Irta : **Vári Albert.**

Az unitárius egyház történetének egyik legszebb és legmeghatóbb fejezete az, amely a lengyelországi unitáriusok sorsát írja le. Ismeretes, hogy a szép virágzásnak indult lengyel antitrinitárizmust a svédekkel való szövetségés hamis ürügye alatt miképpen semmisítette meg a félrevezetett országgyűlés, míg a megmaradt lelkes kis csapatot 1660 júliusában számkivetésbe kényszerítette. Hazánk s ebben mi unitáriusok testvéri szeretettel fogadtuk a száműzött bujdosók egy kifosztott töredékét, amely Erdélyben telepedett le. Kolozsvárt a Belső Monostor-utcában több mint száz éven keresztül saját imaházuk volt, amelyben nemzeti nyelvükön imádhatták istenüket. Míg 1792-ben teljesen beleolvadtak a magyar unitárius egyházba s eladott imaházuk árát kolozsvári templomunk építési költségeihez adták.

Nekünk, magyar unitáriusoknak soha sem volt okunk megbánni a testvéri fogadtatást, melyben a lengyeleket részesítettük. Sőt nagyon sok kiváló emberünk került ki közülök, akik szellemi és anyagi áldozataikkal támogatták küzködő egyházunkat. Ezen lengyel családok egyike a *Gejzánovics* család is, amelynek a XVIII-ik század elején két tagja szerepel egyházunk történetében, u. m. *János* és *Sándor*. Valószínűleg testvérek voltak. Mind a kettő író ember, de az utóbbinak eddig csak a neve volt ismeretes.

Közelebről egy régi könyvtár polcain forgatva a könyveket egy kis kéziratot fűzet akadt a kezembe, amelynek lapjairól a *Gejzánovics* Sándor szelleme és jó szívének melegsége sugárzott felém csaknem 200 év után. A fűzetnek tartalma s egyes megható sorai fölébresztették az érdeklődésemet írója iránt s róla megtudtam annyit, hogy 1717-ben iratkozott be kolozsvári iskolánkba a noviciusok közé. Tehát az első volt azon tanulók között, akik a főtéri iskolánk elvétele után a belső Magyar-, ma Kossuth Lajos-utcai 4 földszinti és 2 emeleti szobából állott tanító házban kezd-

ték tanulásukat s üres idejükben vesszöböl fonott s vályoggal tapasztott újabb szobák építésével bővítették a kezdetleges iskolát. 1723-ban már kiment Derzsbe iskolamesternek. A kezeim közt levő füzetben már egyik vers alá így írja oda a nevét: „Alexander Gejzánovics rector, scholae Dersiensis 1724 “ Hogy aztán mennyi ideig maradt Derzsben s azután hol működött, azt nem sikerült megtudnom. A derzsi egyházközség kéziratos történetében, melyet Sándor Gergely lelkész írt, az van, hogy 1726-ban ott volt.

De nem is életének külső körülményei fontosak, hanem az a szellem s az a lélek, amely hátrahagyott füzetének a lapjairól felénk árad. Apologeta és költő volt egy személyben. Mint apologetát, különösen a Jézus személye érdekelte. A füzet egy, a Jézusról írott védőiratával kezdődik. Sajnos, hogy a reánk nézve értékesebb első fele hiányzik a füzetből. De a megmaradt részből is megállapítható, hogy a Szentábrahámi Mihály tanítványa volt. De e mellett két igen tiszteletreméltó körülmény is a Jézus dogmatikai tanulmányozására és unitárius felfogásának a védelmére indította. Ő maga ilyen vallomást tesz: „E kisdéd munkára többi között két okoktól indítottam. *Első ok:* A Máriától született ember Jézushoz való szeretetemet s fogadásom, mert mikor az Christusom az ő anyaszentegyházában szolgává tett engemet, hallván az én Christusom ellen való helytelen és illetlen sok csúf beszédek, eltökéllettem volt, hogy az én Uramért szembe szálljak és az ő tisztességét azzal a talentummal, melyet nekem adott, felállítsam és a homályos elméket megvilágosítsam. *Második ok ez:* Az én szüleim ezért az ember Jézusért elhagyván hazájokat s országokat, bujdosásokkal tettek neki tiszteletet és sok szenvedésekkel. Én is dicsekedhetem azzal, hogy ez országban jövevény és bujdosó vagyok, de mégis szüleim szenvedéseknek még csak dézmájára is alig juttatott engem a Christus, ha azért őket szenvedésekben nem követhetem, bárcsak írásomban követhessem, mert ők is éjjel-nappal irtanak és az ember Jézus Christus tisztessége mellett munkálkodtanak“.

Ettől a magasan szárnyaló lélektől indítva hasonló nemes hevülettel ír Gejzánovics Sándor Jézusról is. Munkája két főrésze oszlik. Az I-ső rész Jézus emberségéről, a II-ik Jézus imádásáról szól. Az ő kora nem kedvezett a szabadabb irányu vallási törekvéseknek. Anyagilag már kifosztott volt a kath. reakció. Szellemünk a maga mivoltéban nem jelenhetett meg a világ előtt. Iróink

kevesen voltak s akik irtak, azok is csak maguknak dolgoztak. Még a szentábrahámí nagy munkája is csak a század végén jelenhetett meg. Éppen ezért nagyon érdekesnek tartjuk e szomorú időkben egy unitáriusnak nyílt és őszinte vallomását, melyben a maga hitét kifejezésre juttatja. A Gejzanovics írásában a korhoz mérten elég szabadelvű szellemben nyilvánul Bár szülői még lenygel sociniánusok voltak, de neki már Servét Mihály az eszménye. Socinust meg sem említi. Nem említi Dávid Ferencet sem, de lényegében mégis az ő teológiájához vonzódik.

Sajnálom, hogy munkája I-ső felének egy részét megrongálta az idő s így azt egészen nem ismertethetem. Az első rész három első fejezete hiányzik. A meglevő negyedik fejezetben azt bizonyítja, hogy „csak az Atya mindenek felett való Isten.“ Tételének bizonyítására hívja az egyházi Atyákat s különösen a monárkiánusokat s legvégül *Servét Mihályt*, akik egyértelemmel az Atyát vallották Istennek és teremtőnek. Jézust pedig embernek. Arra az eredményre jut, hogy „alig lelsz vagy egy saeculomot a ecclésiái Historiákban, a melyben a Máriától született ember Jézus Christusnak megvallásáért valakit nem condemnáltak s martyromsággal meg nem koronáztanak.“ Az első rész ötödik fejezetében azt bizonyítja, hogy „a Máriától született ember Jézus halt meg a világ bűneiért, ő támadott fel, neki adatott hatalom mennyen és földön és ez, s nem más jő le az ítéletre.“ Csak a régi pogányok hitték azt, hogy az istenek meghalnak. Ezért írja Ovidius hogy Saturnus halála után Jupiter uralkodott. De a mi Istenünk változhatatlan és halhatatlan. Jézus pedig meghalt s ezért nem lehet örök Isten. Ha Jézus magától való igaz Isten volna, s így halt meg érettünk, akkor bűnös lelkünk micsoda vigasztalást méríthetne belőle. Akkor sem születése, sem halála, sem feltámadása, sem egész munkássága nem volt valódi, hanem „szemfényvesztés.“ Ha Isten volt, akkor könnyű volt neki úgy élni, amint élt. De mi gyarló és bűnös emberek, példáját semmiképpen nem követhetjük. De ha tudjuk, hogy ember volt, akkor amint ő, mi is cselekedhetünk jót, szenvedhetünk az igazságért s várhatjuk a dicsőség koronáját, halálunk után a feltámadást. Ugyancsak élénk vitába ereszkedik Gejzánovics a diofizitákkal, akik Jézusban két természetet gondoltak: istenit és emberit. A szentírás — szerinte — nem ismer ilyen két természetű Krisztust. De a józan ész is tiltakozik ellene. Mert vajjon egész Krisztust feszítettek-e keresztre?

Ha egészet, akkor az csak ember lehetett, mert az Isten halhatatlan. Ez a Máriától született Jézus az, akit Isten feltámasztott. Ezt kereste Mária, ezt látták az apostolok. Ő az, aki eljön az ítéltre, mert őtet tette Isten mindenkéül ítélő bírójává. „Bizonyos az mindezekből — végzi Gejzanovics munkája első részét — hogy a Máriától születet ember Jézus az Istennek fia, ez ígértetett volt meg, erről prófétáltak a próféták, ezt küldötte el az Isten, erről tesznek bizonyoságot a régi írók és az apostolok, ezért ontottak vért minden igaz martyrok, ez holt meg, ez támadott fel, ennek adatott teljes hatalom, a mennyen és a földön, ez jó el az ítéltre, ez hát és nem más az igaz Messiás, az igaz Christus.“

A Gejzánovics muokájának II-ik része a „Christus imádásáról“ szól, négy fejezetben. Mivel a Máriától születet ember Jézusban még a törökök is hisznek, itt az ő imádását kívánja bizonyítani, hogy ezáltal a maga keresztény voltát igazolja. Első tétéle ez: „A Máriától születet ember Jézusnak vagyon teljes hatalma a mennyen s a földön s olyan neve, kire meghajol mindeneknek térdek.“ És itt erőteljes vitába ereszkedik a trinitáriusokkal, akiket ő „quaternáriusoknak nevez, mivel imádásuk tárgya négyeséges, t. i. az Atya, a fiu Isten, a szentlélek és az ember Jézus. Magáról pedig elhárítja a dualizmus vádját a következő érdekes okoskodással: „Mikor mi a Christust imádjuk, az ő tiszteleti által megyen az Atyára, mert a Christus Úr, de nem a maga, hanem az Atya Isten dicsőségére, lásd meg világosan Fil. 2 11. Innen mondja szt. Pál ad. Rom. 6. 4., hogy az Isten a Christust a maga dicsőségeért támasztotta fel. Sőt idvezítönk maga is azt monddotta Ján. 12. 44. A ki én bennem hiszen, nem én bennem hiszen, hanem abban, aki engem elbocsátott. Nem kettőt imádom hát, hanem egyet, mert a Christust imádván, az Atyát imádom“. Ezt az okoskodását a József és Faraó esetével teszi megfoghatóvá. Faraó ugyan királlyá tette Józsefet, de azért Egyiptomban nem két király volt; mert József alá volt rendelve Faraónak. De azért, akik Józsefet nem tisztelték, azok Faraót sem tisztelték, viszont, akik Józsefet tisztelték, azok általa a királyt tisztelték. Nem dualisták hát azok, akik Jézust imádják, mert benne és általa csak az Atyát imádják. Ez a felfogás teljesen Dávid Ferencnek a Jézus istensége magyarázatára emlékeztet.

Gejzánovics szerint továbbá (II. r. II. fej.) „Jézus Krisztus imádásáról parancsolat vagyon a szentírásban“. Ez is azt mutatja,

hogy nagy különbség van az örökkévaló Isten és a Máriától született ember Jézus imádása között. Isten mindig meg volt s vele az ő imádása is létezett. Azonban a Jézus imádásáról csak az ő születése után van parancsolat. Hiába akarják hát sokan ezt az imádást a fiu Istenre átvinni, amellyel csak a biblia világos értelmén tesznek erőszakot, amelyben tisztán ki van mondva, hogy az csupán „az ember fiának“ szól. Ismét egy példával világosítja meg Isten és a Jézus imádása közti különbséget. „A királyok — úgymond — országukban azt meg nem engedhetik, hogy az nép az ő akaratuk ellen valakinek olyan tiszteletet tegyen, mint magoknak a királyoknak, ha az a tisztelet az ő tiszteletük ellen legyen, de ha valakire ruházzák az ő személyüket vagy valahová elküldik követtyeket, megkivánnák, hogy azok úgy tiszteltessenek, mint magok, mert azoknak tiszteletek céloz az ő tiszteletekre. Így színtén az Isten másnak, azaz a bálványoknak nem adja az maga dicsőségét, meg nem engedi büntetés nélkül, hogy ő felsége tisztelete azokra ruháztassék. De a Jézus Kristus, minthogy ő felsége fia és követtye, megkivánná azt, hogy őtet mindenek tiszteljék, mert ezt a maga dicsőségire úrrá tette. És így nem adta másnak, hanem ma is az övé a dicsőség a Christus által.“

Azt is bizonyítja Gejzánovics (I. r. III. fej.), „hogy a Máriától született ember Jézust az angyalok s minden szentek imádták s imádják az új törvény alatt“. Sok szentírásbeli helyet idéz, amelyek mind a Jézus imádása mellett szólanak. De nem valamely öröktől fogva való isteni lényt értenek a Jézus alatt, hanem azt, aki „a Juda nemzetségéből való“ és a „Dávid magva“, aki „megöletett“ aki megváltott minket az ő „vére“ által. Világos tehát, hogy ez a tisztelet és imádás a Máriától született ember Jézusra vonatkozik. Ha valaki erre azt mondaná a szentírással: „Átkozott, aki emberekben bizik“ erre a mi írónk azt feleli: „Átkozott, aki erőtelen emberekbe, úgy mint fejedelmekbe veti reménységét.“ De a názárethi ember Jézus nem erőtlen ember, hanem a mennyen és a földön adatott neki teljes hatalom.“ Nem átkozottak tehát, akik ebben biztak és biznak, mert nem erőtlen, hanem Istentől úrrá, Christussá tétetett hatalmas emberben biznak.“

Ezzel rátér Gejzánovics utolsó tételére (II. IV. fej.), hogy „a Máriától született Jézusban megvadnak az imádás okai. Ezek pedig 1. „az mindeneknek tudása.“ 2. „A teljes hatalom.“ 3. A könnyörületesség. Nemcsak mindenik mellett szentírásbeli bizonyíté-

kokat igyekszik felhozni, hanem erőteljes vitába bocsátkozik azokkal, akik azt állítják, hogy Isten a maga tulajdonságait senkivel sem közölte vagy pedig, hogy a véges test véghetetlen tulajdonságoknak nem lehet a „megfogója“. Legnehezebb feladatra vállalkozott Gejzanovics értekezése ez utolsó fejezetében s itt az unitárius állásponttól némileg eltérve az ág. ev. ubiquitás dogmához közeledik.

De mindezekből megállapítható, hogy Gejzánovics Sándor komoly tudással, a szentírás ismeretével s mindenek fölött lelkes szeretettel foglalkozott a Jézus problémájával. Azt korához mértén általában a szabadelvű unitárius felfogásnak megfelelően fogta fel s erőteljesen védelmezte az ellenkező felfogásokkal szemben.

Ugyanez a vallásos irányzat nyilatkozik meg *költői* dolgozataiban is. Versei inkább tanító költemények de itt-ott a lírikus hang is megpendül bennük. Versei közt különös figyelmet érdemel az, amelynek címe ez: „Calvinus Jánostól Genevában ártatlanul megégettett Servetus Mihálynak utolsó tisztesség tétele.“ Nagy szeretettel foglalkozik a Servét életével is, mert benne az ő elődei bujdosó sorsára is ráismer. Ezért a többek között így ír a 86 szakaszt számláló költeményben:

„Bujdosik Servetus, el hadta hazáját.
Elhadta Christusért jószágát, marháját.
Ingyen sem említi már kencse ládáját
Mert elhozta könyvit s úti kis pálczáját.“

Ugyancsak a Servét emlékének áldoz a „Servetus éneke“ című kis versben is. Van a füzetben egy „arany ABC“ is, melyet „minden igazságra ügyekező lelkek oktatására készített“. Ez is polemikus irányú. Védi az unitárius hitet az ellenkező felfogásaikkal szemben s különösen elítéli a vallási üldözéseket.

„A mely vallások azért üldözőkké lettek,
Ne kövesd, mert Christustól messze vetemedtek.“

E vers alá 1727 aug. 8. van írva.

Ugyanilyen apologétikus vers „Az religionak szép beszélgetése ez világgal“ című is, melyben az ideális vallási gondolkodásnak a reális világba való elmerülés fölötti előnyét fejt ki a „mundus“ és „religio“ között rimekkel folytatott párbeszédés formában. Ha költeményei nem is szárnyalnak magasan, ha külső

alakjukban nem is felelnek meg talán a költői műalkotás szabályainak; de a belőlük áradó vallásos melegség s különösen Jézus igaz megösmeréséért való őszinte lelkesedés mindenesetre méltó a figyelemre s méltó, hogy kegyelettel említsük fel Gejzánovics Sándornak, az egyszerű iskolamesternek a nevét, ki maga is ilyen vallomást tesz:

„Minthogy pedig gyengék s hibások verseim,
Ne csudáld, magyarok nem voltak eleim
És több jót kívánnak én belső részeim
Te neked, mintsem leírhatnák kezeim.“

Adatok a papmarasztalás korának történetéhez.

Közli: **Pap Domokos.**

Az 1912. évi Főtanács törvényesen szabályozta a belső emberek hivatalba lépésének módjait.

Az új „Egyházi törvény a magyarországi Unitárius Egyházi belső embereinek választásáról és kinevezéséről“ hosszas történelmi fejlődés eredménye. A fejlődés változatait *Mikó Lőrinc* kézírattos egyházi jogi munkája nyomán *dr. Tóth György* a Keresztény Magvető hasábjain állította össze.¹ Négy korszakot különböztet meg és pedig: I. Marasztalás korszaka 1568—1778-ig; II. Rendelés korszaka 1778—1840-ig; III. Pályázattal összekötött választáson alapuló rendelés 1840—45-ig; IV. Választással összekötött rendelés 1845—(1912-ig). A IV.-ik korszakot 1912-vel lezárván, az új törvényt új pont alá foglaljuk ilyenképpen: V. Választással összekötött kinevezés 1912-től jelenkorig.

Természetes, hogy a felsorolt változat mindenike magán hordja a maga korának bélyegét. A papmarasztalás jogszokása a reformáció ama kezdő korában keletkezett, amikor a hitnézetek gyorsan változtak s az eklézsia és papja között igen hamar támadtak meggyőződésbeli ellentétek. A kizárólagos rendelés Mária Terézia uralmának autonomia-ellenes irányát tükrözi vissza, míg a következő korszakok szóbanforgó törvényeiben a XIX. század szabadelvű szelleme nyilatkozik meg.

A legutóbb történt változások — véleményem szerint — szerencsés kézzel fejlesztik tovább a szabadelvűséget, a haladás szellemét. Míg ugyanis egyrészt a püspök „kirendelési“ jogát az új törvényben körülírt „kinevezési“ joggal cserélték föl, másrészt a püspöki jogkör megállapításában föntartották a tervszerű, az egyetemes egyház érdekére is tekintő eljárási lehetőségét.

¹ L. a Keresztény Magvető 1910. 1. stb. füzetét.

Erre az utóbbi szempontra pedig nagyon jó volt vigyázni. A felekezeti harcok során reánk törő támadásokat csak úgy háríthatjuk el sikeresen, ha tervszerű, egységes vezetés alatt vesszük föl a küzdelmet s kezünk ügyében tartjuk azokat a fegyvereket, amelyek szigorúan fegyelmezett és összetartott ellenfeleink erősségei.

Az egyetemes egyháznak az egyes egyházközségek ügyeire való erélyes és hathatós befolyását elődeink is minden alkalommal biztosítani törekedtek. A papmarasztalás szokása az egyházközségek kezébe nagy hatalmat adott, ám egyházi törvényhozásunk a kellő mederbe szorítja ezt, mikor 1639 ben a következő kikötést teszi:

„A miniszterek ha ecclesiájokban tisztességesen marasztalnak ecclesiá-joktól, megmaradhatnak ilyen conditioval: hogyha az Ecclesiának (t. i. egyetemes egyháznak) szüksége leszen valamelyikre, akármilyen időben, megmaradása után is, libere ecclesiájából kimehessen és az Ecclesianak kívánsága és szüksége szerint másua mehessen . . .“

S bizony, az élet sokszor teremtett olyan helyzetet, amikor az egyház vezetőségének erre a törvényre támaszkodva kellett elintéznie a papmarasztalás rendszeréből támadt zavarokat.

Az alább közölt levelek is egy ilyen ügynek a lefolyását fogják megvilágítani. Az eset rövidre fogva a következő:

A tordai eklézsia 1692-ik évre nem marasztalja meg papját, Solymosi Boldizsárt, hanem Dersi S. Pál dicsőszentmártoni papot választja meg helyébe. Dersi azonban mind a nép, mind Sárosi János patronus előtt valami okból eltitkolta megválasztását. Mikor a dolog kiderült, nagy zavar, bódulás támadt a szentmártoni hívek közt, míg végül a patronus közbelépésére abban állapodtak meg, hogy papjukat az esztendő végéig semmi áron sem bocsátják el. A tordaiak a központtól kérnek papot, majd maguk is levelet írnak a P. Horváthoknak Széplakra, hogy a maguk papját, Ajtai Danielt bocsássák el közéjük. De itt sincs szerencsájük, aminthogy nem bődögolnak Szentmártoni János hévizi prédikátor meghívásával sem, aki éppen ez időtájt nagy beteg volt. A consistorium többszörös intésére végül is elhallgatnak a tordaiak és belenyugszanak abba, hogy Solymosi Boldizsár az 1692-ik év végéig közöttük maradjon.

A régi uuitárius buzgóságot hiven visszatükröző érdekes leveleket itt közöljük:

1.

(Dicső)-Sz. márton 1692, februárius 2.

Dersi S. Pál dicsőszentmártoni lelkész levele a tordai unitárius eklézsiának.

Az mi jó Istenünknek békességit és mindenik életnek bőséges áldását kívánom kiterjedni, uraim, kegyelmetekre és szerelmessire tiszta szívemből.

Igaz dolog énnekem böcsületes uraim és az Urban szerelmes atyámfiai, volnának bőséges mentségim, melyek az kegyelmetek köziben való menetelemet remorálhatnak, mindazonáltal én azoknak megorvoslását Istenre és üdőre bizván, efféléltől supercedálok és az mint magamat Tiszteletes Püspök Úramnak declaráltam, nem akarván az testtel és vérrel tanácskozni, Isten azt az üdőt érnünk engedvén, én kegyelmetek közében elmegyek; az vitel modalitásáról pedig mostan bizonyost kegyelmeteknek írni nem tudok, de mentől hamarébb affelől is kegyelmeteket mint uraimot tudósítani el nem mulatom; ha lehet mentől könnyebb szerrel buzámot, gabonámot eladván, indulni akarok, kegyelmetek is rendkívül én irántam, hogy ne terhelődjék és meg ne bántódjék; őfelsége vezerélvén utamat kegyelmetek közé, adgya, örvendetes, boldog órában találhassam uraim kegyelmeteket-

Ajálván ezek után az jó Istennek örökös oltalmában és kegyes gondviselésében fejenként uraim kegyelmeteket.

Dabam ex Sz. márton 2. Febr. Anno 1692.

Kegyelmetek örök javát
szívesen kívánó kissebbik atyjafia
az urban

Dersi S. Pál m. p.

Cím: Az Thordai Unitaria Ecclesiának minden rendbeli, böcsületes és tiszteletes tagjainak etc. etc. igen kedves uraimnak és szerelmes atyámfiainak ő kegyelmeknek adassék.

(Tordai Unitár. egyházközségi levéltár: X. kötet 22. sorszám.)

2.

Szeben 1692, április 14.

Kissárosi Sárosi János² ítélőmester a tordai unitár. eklézsiának.

Mint jó akaró Uraimnak s kedves lelki Atyámfiainak ajánlom

² L. Keresztény Magvető 1912. 294 l.

kegyelmeknek becsülettel való szolgálatomat és Istentől áldást s testi lelki jókat kívánok.

Atyafiságos kegyelmekhez tartozó szeretetemtől indítván (*igy*) akarom kegyelmeket requirálni; tudom és jól elhiszem: kegyelmeknek méltó nehézsége lehet abban, hogy Dersi uram Püspök uram dispositioja szerint mostan kegyelmekhez nem mehet, de abban viszont nagy reménységem, hogyha kegyelmek ezen dologban esett akadályt megérti, ezen való megindulásában mint értelmes és jó lelkiismerettel bíró emberek, magokban megcsendesedik.

Kérem is kegyelmeket szeretettel, hagyjon le elméjéből minden nehézségeket, elhivatván kegyelmek magával, hogy én tisztá szívvel magam is munkálódtam volna azon, hogy őkegyelme kegyelmek közé menjen, csak lett volna az dolog idején értésemre és disponálhattam volna az ott való populét³ az szerint, de sem én nem tudhattam új esztendő napig, sem az kösség nem tudta s Dersi uram is eltitkolván, marasztalásokra megmaradott és így post tempus repentine találván ez véletlen hír az populét, módom nem volt semmiképpen lecsendesítésében másképpen, hanem megegyező tetszésből ezt találtuk mondanunk, hogy az egy esztendőn maradjon helyben, kegyelmek is talán nem nehezteli várakozni.

Isten az jövő esztendőt adván érnünk, magam kész leszek munkálódni, lehessen kegyelmek papjává. Kérem azért kegyelmeket, mint jó értelmű és lelkiismeretű atyámfiait, így értvén az kéntelenítő szükségét, engedjen Püspök uram jó intésének, engedjen az én ez szerint való intimatiomnak s Isten is kegyelmekre áldását terjeszti, én is részemről kegyelmeknek jó akaró atyafi szeretetemet, szolgálatomat ígérem.

Isten kegyelmek elméjét vezérelje és sokáig jó egészségben kegyelmeket éltesse.

Cibiny, 14 Aprilis 1692.

kegyelmek tökéletes
jó akaró szolgája, lelkiatyafia:
Sárosi János mp.

Cim: Tordai unitária Ecclesia alsó, közép és felső renden levő lakóssinak etc. nekem az urban kedves atyámfiainak ő kegyelmeknek.

(*Tord. Unitár. egyh. levéltár: X. K. 15.*)

³ Nép, hivek.

3.

Kolozsvár 1692, április 30.

Kövendi Nagy Mihály püspök levele a tordai unitárius eklézsiának.

Az bő kegyelmű Istennek szent orcája tündököllyék kegyelme-
meteken és egész gyülekezetin az Úr Christusban, kedves Atyám-
fiai, kívánom szüből.

Minapi kegyelme-
metek között létemben, minthogy még kegyel-
meteknek Derzsi Pál uramhoz küldetett követi nem érkeztek vala
haza, nem tudhattuk bizonyosan, mit resolvállyon ő kegyelme,
ahoz képest ígéretet töttem vala, hogy magam is szivesen mun-
kálkodom benne (arra lévén azon kívül is utam), hogy vég- és
egyálttalyában való választ vegyek ő kegyelmétől, de azalatt uta-
zásomban szemben lévén ő kegyelmével, megérttem, hogy ple-
narie resolválta ő kegyelme magát, hogy ez esztendőben semmi-
képpen nem mehet kegyelme-
metek közzé, holott assecuratioját is
tötte volna rólla, noha bizony nem az mű consensusunkból, mert
mű ezen dologban és materiában kezdetitől fogva perseveráltunk
az iránt való censuránkban és deliberatumunkban, hanem ha mi
renovák és srupulusok intervertáltak, discursusunkat arról nem te-
hettük és hatalmunkban nem volt, hogy mindazokat removeálhas-
suk és sopiálhassuk. Azért noha otllétemben is nemcsak jelentém,
hanem ugyan serio instalék is kegyelme-
metek előtt, hogy az egy esz-
tendőben patientallya kegyelme-
metek Solymosi Boldizsár, hogy továbbá
rendesebben folyanak minden dolgok és hogy mind ő kegyelmé-
nek jövendőre illendő ecc'esiáról perspiciálhattunk volna commodo
tempore, mind pedig hogy ne duplázódott volna búsulásunk és
más statio is ne bomlott volna meg, holott midőn az ecclesiai vál-
tozó állapotokban egy helyen bomlás esik, másutt is ódozásnak
kell esni. Kegyelme-
metek csak megkeményíté magát, melynek bizony
az illetén dolgokban nem kellene lenni, mert szent Pál idejében
is esett olyan dolog többi között a chorintosi ecclesiában hogy az
kinek közikbe menetelit kívánták volna, nem mindgyárt nyerhet-
ték meg, hanem várakozniok kellett bizonyos okokra nézve 1. Cor.
16. r. 12. v. az holott ez vagyon: „Az Apollos Atyafiura az mi
néz: igen kértem őtet, hogy hozzátok menne az atyafiakkal, de
semmiképpen nem lőn akarattya az most odamenetelre, mindazon-
által elmegyén, mikor jó alkalmatossága lészen.“

De ezek immár így folyván, ezen levelem által kérem kegyelmeteket, tudósítson bizonyosan kegyelmetek engemet, ha ugyan kegyelmetek azon értelemben és akaratban marad-é, hogy mester uramat vegye fel ez esztendei papságra, hadd tudgyunk illendőképpen ezentúl való állapotokról providealni s nevezet szerint a scholáról, kérvén kegyelmetek közül némelyeket keresztényi szível azon is, hogy holott immár kegyelmeteknek tetszett papjoknak megváltoztatása, ne táplálja és gédelgesse Solymosi Boldizsár uram elméjét azzal, hogy kegyelmetek nem akarta ő kegyelme eltávozását kegyelmetek közül, mert, mű ezen dolgot és materiát nem suscitáltuk volna, ha kegyelmetek emberei bennünket nem sollicitáltak volna.

Ezek után az Urnak szerelmébe és oltalmába ajánlom kegyelmeteket fejenként.

Claudiopoli, die 30 aprilis, anno 1692.

kegyelmetek örök javát
kévánó lelki attyafia az urban:

Kövendi N. Mihály.

Cim: Az Tordai Nemes és Bötsületes Ecclesiában velünk egy keresztényi értelmet követő lelki Atyámfiaiának ő kegyelmeknek adassék közönségesen.

(*T. Unitár. egyh. levéltár. X. k. 14.*)

4.

Széplak, 1692 május 6-án.

P. Horváth Ferenc⁴ a tordai unitár. ekleziának.

Az Isten ő felsége kegyelmeteket fejenként minden üdvös-séges jókkal megálgya, szent lelkének általla vigasztallya, bátoritsa és minden jóban állhatatossá tegye.

Kegyelmetek levelét, melyet nekem és öcsém Horvát Miklós uramnak böcsületes attyafiai által küldött, böcsülettel vettem, abban való kívánságát részem szerint megértettem s valóban szomorú szívvel is hallom kegyelmeteknek ebben az dologban való fogyatkozását s busulását, de minthogy öcsém uram házánál nincsen, ángyom, Horvát Kozmáné asszonyommal pedig ő kegyelme mostani keserősége miatt nem is közölhettem,⁵ tehát kegyelmeteknek

⁴ Lásd Sándor Imre: Genealogiai Füzetek. 1908. 40.

⁵ P. Horváth Kozmáné Foltly Borbára 1790 jun. 23-án jutott özvegy-ségre. Genealogiai Füzetek. 1908. 73.

semmi bizonyos választ adni nem tudok; noha azon kívül is ilyen hertelen s véletlen találván bennünket az kegyelmek kívánsága, mely miatt pap felől is providealni nem tudhattunk, maga megítélheti kegyelmek, miképpen hagyassuk magunkat pap nélkül. Ezen kívül való akadályokat és pedig ez dologban kegyelmek böcsülletes atyafiai szóval megmondhatnak, egyébiránt valamiben lehet kegyelmeknek örömet jó szívvvel kedveskedni el nem mulattjuk. Tartsa Isten jó egészségben kegyelmeket.

Széplak, 6. máj. 1692.

kegyelmeknek szeretettel
szolgáló lelki atyafia:

Petryitevit Horvát Ferenc m. p.

Cim: Tordai Unitaria Ecclesia tiszteletes tagjainak etc. nekem kedves lelki atyámfiaiinak ő kegyelmeknek adassék.

(*Tordai Unitár. ekl. levéltár. X. k. 21.*)

5.

Kolozsvár, 1692 június 18.

A consistorium válasza Nagyajtai Mihály hűtös notárius által a tordai unitárius eklézsianak.

Keresztyéni (*igy*) szüből származó szolgálatunk ajánlása után az bő kegyelmű Istentől áldást békességet és az üdvességnek dolgában épülést és gyarapodást kívánunk kegyelmeknek közönségesen az Urban szeretett atyámfiai.

Kedves uraink és az úr Christusban lelki atyánkfiai, kegyelmek böcsülettal irott levelét vöttük, közönségesen generale Consistoriumunkban olvastuk, melyre sok (...) discursusunk után így resolválhatunk. Bizonyos dolog (jó lelkünk ismereti erről) bizonyosságunk, hogy teljes indulattal ügyekszünk kegyelmek ecclesiájának orvoslásában és azon utakon is, az melyeket kegyelmek előnkben tött, jó szüvel fáradoztunk, de mostan egyéb tévők nem lehettünk, hanem az mint eddig is ezen dologh értésére lehetett kegyelmeknek: *Ajtai* Daniel uram felől megtaláltuk volt *Horváth* Ferenc uramékat, de bizony semmire ő kegyelmét nem vehettük, hogy ez esztendőben elbocsássák, sőt jövődöre is semmi reménységet ő kegyelmektől nem vehettünk, hanem mostan úgy tudgyuk, ő kegyelmeknek egyike tekintetes nemzetes *Horváth* Ferenc uram ország dolgából oda fog menni, ha eddigh oda nem

ment is; kegyelmek böcsülletes emberei által találtassa meg, ha úgy tetszik, vegye ki kegyelmek minden kétségét ő kegyelmétől. Sz. Mártoni János hévizi prédikátor Atyánkfia dolgából is, azt irhattuk, hogy bizony, szívünk szerint kívánnók mű is ő kegyelmének kegyelmek köriben való collocáltatását, melyet mostani gyűléstartásunk alkalmatosságával végben vinni el nem mulattuk volna, de az ő kegyelme absentiaja abban impediált, sőt idejövételét is ő kegyelmének súlyos nyavalyája impediálta és olly nyavalya, melly felől bizonyos hiteles emberek itt ollyan testificatiot tesznek magának is nyelve vallásából, hogy többé Szent Synatunkban nem fog compareálni.

Melleyhez képest kérjük kegyelmeket az Istennek szerelmére és az Jézus Christus eljövételire, hogy méltó vizsgálásban vévén és edgyszersmind magával elhettvén kegyelmek ecclesiájához való tellyes szorgalmatosságunkat, birja kicsin ideig békességes türésben elméjét illyen bizonyos reménység alatt: Mostan jelen lévén közöttünk tiszteletes Dersi Pál uram⁶ sancte igéri magát, hogy minden továbbá való molestiaja nélkül kegyelmeknek ez jövő esztendőre Isten éltetvén ő kegyelmét, kegyelmek köriben tellyes kedvvel elmegyén, jó idein mostani ecclesiaját mind ő kegyelme, mind Püspök Uram praemoneallya, hogy tempestive visellyenek gondot jövendőbeli Papról, sőt ez idén is ő Kegeyelme elment volna, ha annak az ecclesiának motussa engedte volna, azt praetendálván ő kegyelmek, hogy akkor késő volt őkegyelmeknek papot keresni, holott immár mindenütt nagyobb részint az papok megmarasztattak volt. Ezt cselekedvén kegyelmek, bizony mind előttünk kedves dolgot cselekszik kegyelmek s maga lelkének is csendességet talál. Ha ez idén immár Püspök uram impositiojából Solymosi uramat patiallya, bizony jövendőre kegyelmek nem frustralodik. Hogy pedig mostan s annyi részben kegyelmek kívánságát nem tellyesithettük, maga által látja kegyelmek istenesen, hogy nincsen hatalmunkban, holott Horvát uramék papjoknak ollyan plenarié mű nem is poroncsolhatunk, udvari pap és egyszersmind ő kegyelmek creaturája; lehetetlen dolgot kegyelmek sem kívánhat tőlünk. Ezek

⁶ Kolozsvárt, a külvárosban, (a szentpéteri egyházban) tartott zsinaton 1692 jun. 16-án ő mondott ünnepi könyörgést. (Protocollum gen. Consistorii 1629—1736. 167 l.

után az Uristennek kegyelmében és szerelmében ajánlyuk kegyelmeteket fejenként, édes Atyánkfiái.

Colozsvár die 18. Junii Anno 1692.

Kegyelmetek örök jóvát kívánó lelki Attyafiai az Szent generale consistoriumi hütös notarius keze által, Nagyajtai Mihály által.

Cím: Az Tordai Unitaria ecclesiában levő és velünk egy keresztyéni értelmet tartó böcsülletes urainknak és az Úr Christusban kedves lelki Atyánkfiainak, ő kegyelmeknek adassék és közönségesen olvastassék.

(*Tordai Unitár. ekl. levéltár. X. k. 17.*)

* * *

Az utolsó levélre — úgy látszik — teljesen megcsendesedtek a tordai hívek. 1693 elején Dersi S. Pál csakugyan elfoglalta a tordai parókiát. Alkalmassint már az első találkozáskor fátyolt borítottak a mültra, amely föltevésre az egyháziak ez évi számadásának első tétele méltán följosít. Ez a tétel így hangzik „Dersi Pál uram idejövén, hordattunk bort az város házáról tizenegy kupát; volt nyolc polturás . . .“

Dersi Simó (v. Simon) *Pál* tehetséges, de féktelenkedésre hajló pap lett. Ilyennek mutatkozott már gyermek korában is. 1669 aug. 20-án kerül be a kolozsvári kollégiumunkba. Gyenge alappal jött oda. Szeptember 21 én egy évi frequentálásra útasítják s 1670-ben negyedmagával csak feltételesen bocsátják át, de már nov. 30-án egy csinje miatt újra visszateszik 2 óra a novitiusok sorába s 1673 elején büntetésként pénzjutalékát vonják el. 1673 május 6-án ment ki legelőbb Bölönbe tanítónak.

(*Fasciculus rerum scholasticarum I. 256—296.*)

Tordai szolgálata idején többször volt kellemetlensége. Így 1696 januárius 14-én a kolozsvári consistorium a püspök és a consistorium iránt való engedetlensége miatt hoz határozatot felőle. Később, 1699-ben visitatio alkalmával részegeskedéséért mind tordai papságából, mind torda-aranyoskőri esperességéből a zsinatig felfüggesztik. A kolozsi zsinat 1699 jun. 21-én „censurában vévén az ő kegyelme dolgát, méltónak ítélte volna az sz.-synat, hogy továbbra is ezen gravis. animadversioiban hagyatott volna bizonyos ideig, míg bizonyosabb lehetett volna élete megjobbítása felől, minthogy méltóságos és kettős hivatalban helyzetetett ember volt és tartozott volna másoknak is példaadással. De mégis minthogy pia mater az ecclesia, mégis mostan végképpen nem rejiciálja, hanem papi tisztére reassummálja sub hac conditione, hogy többé ilyen botránkozttató részegségben és abból származó excessusokban magát ne elegyítse, mert ha ilyenben és ehhez hasonlóknban impingál

papságát in perpetuum amittalja. Az mi pedig seniori tisztét illeti, abban is, noha arra lépett volna az Szent Generale Consistorium, hogy az jövő Generale Consistoriumig függőben legyen seniorsága, de mivel az diocoesis intercedalt mellette, tekintelben veszi az ő kegyelmek intercessioját az Consistorium és abban is helyben állította, mint hogy az vádok is nem mindenkiben támadnak ellene, hanem némelyekben, azért ő kegyelme ezután azokat is, kik subjectusok ő kegyelmének megböcsülje és az mostani ellene való vádakat amnestiában vegye. Annak felette az Szent Generale Consistoriumot az partialissal edgyütt deprecálja. Hoc tanem superadditur, hogy az os ecclesiae tisztii differaltatik.“ (Prot. Gen. Consistorii 1627—1736. 201. 1.) Erre jegyzi meg Szaniszló Zsigmond naplójában jun. 21-ről, hogy Derzsi Pál újra pap lett, de erős fenyték alatt.

Szerencsétlen gyengeségét tovább sem tudta leküzdeni. 1701-ben a püspök vádolja a consistorium előtt részegeskedéssel. A vádak nagy részét Dersi S. Pál be is ismerte. Az egyház újra kegyes volt iránta s azzal az optimista föltevésével nem büntette a legsúlyosabban, hogy „mostan is új saeculum primordiuma lévén, sub hac spe, hogy magát az új saeculumban megújítja és corrigálja; mindazonáltal semmiképpen poena nélkül nem hadgya, hanem ottan-ottan való részegeskedéséért 24 forint mulctat imponál ökegyelmének.“

Derzsi S. Pál. 1706 április 11-én halt meg Tordán, (Varga D: A. tordai unitarius gimnázium története 86.

IRODALOM

„**Fénysugarak.**“ A magyar gyermekek számára szerkesztette: Raffay Sándor. Kiadja: A magyar prot. irodalmi társaság. Budapest, 1917. 255. lap. Ára 5 korona.

Nem régen adta ki a Magyar prot. irodalmi társaság ugyan-ezen szerkesztőtől a „*Nemes ösvényeken*“ című ifjúsági művet. Az a serdültebb ifjúság, ez pedig gyermekek számára készült. Gondolatunk szerint ez utóbbi sikeresebben szolgálja a célt: az erkölcsi élet ápolását, mint az első. Mert amíg az a háború hatása alatt készülve, tisztán háborus elbeszéléseket tartalmaz, addig ez a béke erkölcsének az építését tartja szem előtt. E célból a legkiválóbb íróktól közöl a gyermek gondolat- és érzés-világához közel álló elbeszéléseket, meséket, legendákat és költeményeket. Mindenik közvetlenségével, melegségével és élénkségével hat s a gyönyörködtetés mellett igen hasznos erkölcsi tanúságokkal szolgál. Berde Mózsáról is háromszéki kormánybiztos korából Gábor Áronnal kapcsolatosan egy pompás kis elbeszélést közöl. Marjay Károlynak „Igaz király országában“ című eleven tollal írt meséje kár, hogy kissé dogmatikai ízű, ami távol van a gyermek lelki világától. Ettől eltekintve, szívesen ajánljuk e könyvet a szülők és ifjúsági könyvtárak figyelmébe.

„**Erős várunk nekünk az Isten.**“ Emlékfűzet a reformáció 400 éves évfordulójára. Az iskolákban tartandó emlékünnepek teljes programjával. Írták: Szeghalmi Gyula és Tóth József. 48. lap. Hoffmann és Kronovitz, Debreczen. Ára 64 fill.

Egy népiskolai és egy középiskolai reformációi ünnepélyen mondandó beszéden kívül, alkalmi versek, a reformáció előzményének és lefolyásának vázlatos ismertetése s a protestánsok üldöztetéseire való rövid utalás e kis fűzet tartalma. Értékessé tesz a festmény reprodukciók. Kár, hogy az írók a reformáció magyar munkásai között a Dávid Ferenc nevét még megemlíteni sem tartották szükségesnek.

KÜLÖNFÉLÉK

Az úrvacsorai külön kehely. A budapesti ref. teol. akadémia tanári kara nyilatkozott az úrvacsorai külön kehely kérdésében. Eszerint az új szövettség külön kehelyről nem tud, de a kehely közösségére nem vet sulyt. Az úrvacsora tehát se nem nyer, se nem veszít azáltal, ha a bort közös pohárból, vagy külön veszik a hívek. A kehely kérdése nem dogmai, hanem célszerűségi kérdés, melyet egészségi és esztétikai szempontból kell és lehet elbírálni. Az akadémiai tanári kar véleményében arra az eredményre jut, hogy ugyanazon kenyérből és borból — ha nem is ugyanazon pohárból — való részesedés nem érinti az úrvacsorai közösség elvét. A külön poharak alkalmazása sem bibliai, sem egyháztörténeti, sem hittani, sem liturgiális akadályokba nem ütközik, de akár kötelező, akár fakultatív alkalmazását zsinati törvény mondja ki. Egyéni tetszés szerint nem engedhető meg.

Lelkészek hadi segélye és családi pótléka. A minisztertanács a tisztviselők anyagi helyzetén javítani akorván, nagyjelentőségű megállapodásra jutott. Félhivatalos közlésből értesülünk, hogy a legszükségesebb ruházati cikkek beszerzésére egyszersmindenkori segély címén nemcsak az állami tisztviselőknek, hanem a lelkészeknek és az államsegélyt élvező felekezeti tanároknak is 500 K-t fognak utalványozni. Ezenfelül javaslatot fognak az országgyűlés elé terjeszteni a családi pótlék mai összegének a kétszeresére való emelése ügyében, amely pótlék ki fog terjeszteni azokra a tisztviselőkre is, akik eddig nem élvezték. Örömmel és meglelégedéssel vesszük tudomásul ezt a hirt, mert ha valóvá válik, ezzel egy régi sértő igazságtalanság tűnik el, amely a nem állami alkalmazottak helyzetét tette türhetetlenné ebben a drága világban.

Harangok rekvirálása. A hadsereg fémszükségletének fedezésére szükség van azokra a harangokra is, melyeket az első rekviráláz alkalmával meghagytak az egyházaknak. Ujra elviszik tehát harangjainkat s csak azokat hagyják meg, melyek művészi becsük vagy pedig történelmi emlékek, 1700~előtt való időből származnak. A harangokat Németországban is elrekvirálták. Most azonban bizonyos nehézségek állottak elő. T. i. mind nagyobb lesz a különbség a beváltási ár és az érc piaci ára között úgy, hogy az egyházak csak nagy áldozatokkal lesznek képesek a háború után harangokat

beszerezni. Ezért sok egyházközség azzal a kéréssel fordult a hadvezetőséghez, hogy ne megvásárlási árat fizessen, hanem a béke után majd ugyanolyan súlyú és minőségű harangokkal lássa el az egyházközségeket, vagy pedig, minthogy a béke nem lehet már messze, ha eddig valamelyik egyházközség harangja be nem olvasztatott volna, ugyanazt a harangot kapja vissza.

Peladatok a háború után. Mihályfi Ákos, a budapesti egyetem rektora a tanév bezárása alkalmával nagyfontosságú beszédet mondott a háború után való teendőkről. Az egyetem részéről első feladat, hogy a harctérről hazatérő ifjúságot kárpótolni kell az elvesztett félélévekért. Ez a kárpótlás nem jelentheti a szükséges ismeretek és tudás elengedését, mert ez nekik és a kulturának helyre nem hozható károkat okozna; hanem jelenti azt, hogy a vizsgálatok letevését — minden alakosság alól való felmentéssel — kell megkönnyíteni. A leszerelés alatt 2—3 hónapos póttanfolyamokat kell rendezni, amelyek egy-két félévnek feleljenek meg. Aztán arra is lehetne gondolni, hogy aki pl. két évig volt a harctéren, ez az idő minden pályán beszámíttatik a szolgálati időbe, nyugdíjba, előmenetelbe. Másik nagy feladat az elvesztett intelligencia pótlása. Ennek egyik módja, hogy a nők lépjenek az elesett férfiak helyébe. Ez részben már meg is történt vagy folyamatban van; a női hallgatók száma állandóan növekedik. Aztán a *többtermelés* jel-szavát az értelmi téren is meg kell valósítani, hogy minden kiváló tehetség az intelligens pályára juthasson s az anyagi eszközök hiánya ne zárjon el senkit a magasabb tanulmányoktól, másfelől pedig, hogy ez az intelligens osztály ne csak extensive, hanem intensive is többet munkáljon, amivel az állások számának redukciója is lehetővé válik. A lelkészeknek és néptanítóknak a kötelessége, hogy azokat a testben, lélekben egészséges földmives fiukat, akik már az elemi iskolákban jelét adták szellemi elevenségüknek és képességeiknek, középiskolai tanulmányok végzésére buzdítsák s a középiskolák kötelessége, hogy az ilyeneknek a tanulását anyagi támogatásukkal lehetővé tegyék. Nagy érdeke a magyar társadalomnak, hogy mindenki megértse és teljes lélekkel teljesítse e téren kötelességét.

Hadbavonult ref. teológusok tanulmányi kedvezménye. A kolozsvári ref. teol. fakultás tanári kara a konventhez felterjesztést intézett hadbavonult teol. ifjaknak nyújtandó tanulmányi kedvezmények tárgyában. Azok, akik a 4. évfolyamról léptek be s legalább egy évet töltöttek katonai szolgálatban, végbizonyítványukat kollokvium nélkül kikapják. Akik alapvizsga után a 3. évfolyamról vonultak be s legalább 2 évet szolgáltak, egy 8 hetes tanfolyam sikeres elvégzése után, lecke-könyvüket lezárva megkapják. Azok, akik az alapvizsga előtt a 2. évfolyamról vonultak be, egy 8 hetes kurzus elvégzése után szintén megkapják indükét s ha 2 évnél hosszabb ideig szolgáltak, a 3. és 4. évfolyam tárgyaiból egy év alatt kollokválhatnak. Azok, akik az I. évfolyamról vonultak be s egy évet szolgáltak, egy évi hallgatás után a két első évfolyamról megszerezhetik kollokviumaikat, ha két vagy több

évet töltöttek katonai szolgálatban, az alapvizsga után egy év alatt végezhetik a 3. és 4. évfolyamot. Ez a javaslat számol a lelkészképzés érdekeivel is és hálásan elismeri azon ifjak szolgálatait, akiket a háboru vihara megkimél.

As özvegyi és árvai illetmények felemelése a reformátusoknál. A ref. konvent az özvegyi évjáradék összegét évi 840 K-ra, az apátlan árvák neveltetési segélyét évi 168 K-ra, a szülőtlén árvák neveltetési segélyét évi 252 K-ra emelte fel. A konvent a járadékok és neveltetési segélyek ügyét az összegekkel nem tekinti végleg rendezettnek, de minthogy a nyugdíjintézet elment a teljesítőképesség határáig, a járulékokat emelnie kell s az egyházmegyéktől kér véleményt arra nézve, hogy az illetmények mily összegre való emelését tartják szükségesnek.

A dunántuli ref. egyházkerület ápr. 30-án tartotta Pápán közgyűlését, mely alkalommal gróf Tisza István 10 éves főgondnoki jubileumát is ünnepelte. Tisza elnöki megnyitójában az egyház feladatáról szólt. „Arra, hogy a magyar nemzet megállja helyét végig ebben a küzdelemben, kettő szükséges: az egység és a magyar nemzet lelki tulajdonainak teljes kifejtése, teljes kifejtése minden erkölcsi értéknek, amely bennünk rejlik.“ A vallási békére sohasem volt nagyobb szükség, mint most. Egy meggondolatlan szó most kétszeres bűn a nemzet legszentebb érdekei ellen. Az erkölcsi erőnek nemes versenyében „nekünk magyar protestánsoknak nem szabad megfeledkeznünk azokról a lelki tulajdonságokról, amelyekben a protestantizmus erkölcsi értéke megnyilvánul. Az általános keresztényi vonások mellett az Istenbe vetett rendületlen bizalom, az Isten akarataiban való megnyugvás és ennek folytán a mai borzasztó idők által mindnvájunkra mért sorscsapások férfias és keresztényi elviselése mellett a különlegesen protestáns érték, a puritán kötelességteljesítés és a kultúrának, a szellemi élet fegyvereinek különös intenzív művelése.“ És itt a tanítói és tanári kar magasztos hivatását emeli ki. Minél több nehézségbe ütközik az oktatás, annál nagyobb és áldásosabb munkát kell végeznünk az egyéniség erkölcsi életének kifejlesztése terén. „Tanári karunk tanuljon az élet ezer bajával megküzdő magyar asszonytól. S egy dologról nem szabad elfeledkezni: reggel és este, felkeléskor és lefekvéskor, az iskolába menetelkor és az iskola elhagyásakor, a tanulói élet minden pillanatában annak a tanulónak éreznie kell, hogy nagy idöket él át, éreznie kell, a mai nagy idök fuvallatát abban az irányban, hogy azok a hazafiságnak, a kötelességérzetnek, a jellemerőnek, az energiának fokozott értékeit fejlesztik ki a gyermekek lelkében. S ha tanári karunk ezen a téren teljesíteni fogja hivatását, akkor nem féltém a most felnövä nemzedéket amiatt, mert talán valamivel fogyatékosabb tudományos felkészültséggel fog nekimenni az életnek, mert ellensúlyozni fogja ezt az a fokozott erkölcsi érték, melyet a mai nagy idöktől magával visz jövő életébe.“

Szóltott ezután a hadi gondozó nagy és nemes munkájáról, mely fo-

kozott mértékben rója a papságra a szeretet munkáját. Ez az első rendszeres kísérlet nálunk arra, hogy segítőt, vezetőre, jó barátira szoruló szegény embernek igazán segítségére siessünk az élet küzdelmeiben. Az egyháznak nem szabad érzéketlenné lenni e felhívással szemben. Most a háború csapásai alatt kell megtörni a jeget, felmelegíteni a lelkeket, mert különben soha sem fognak a magyar társadalom míveltebb és vagyonosabb elemei e téren hivatásuk magaslatára emelkedni. Az egyháznak ezen a téren vezető szerepet kell játszania, s a lelkészek előljárnia a példaadásban.

A hadi gondozó. A miniszterium a fenti címen egy olyan szervezetet létesít, mely igazi emberbaráti érzéssel azoknak az ügyét karolja fel, akik hazafiúi kötelességük teljesítése közben rokkantak meg. Ezeknek a gondozását nemzeti feladatnak tekinti a rendelet, melyet meleg szívvel alkottak meg s ha végrehajtása is ilyen lesz, akkor a rokkantak sorsa nagy mértékben elviselhetőbbé válik. A rendelet első sorban a lelkészek buzgó közreműködésére számít s valóban úgy is van, hogy ez a munka valóban pásztori munka s a papságnak a vezető szerepet nem szabad kiengednie kezéből. Az országos hadigondozó tanács Zita királyné védelme alatt áll. Feladata, hogy a háború károsultjairól, a hadi rokkantokról, hadi özvegyekről és hadi árvákról gondoskodjék. Ennek a gondoskodásnak két főága van. Egyik az, hogy az állam olyan anyagi ellátásban részesítse őket, amely a létminimumot biztosítja, továbbá, hogy egészségügyi, tanügyi és gazdasági intézményeket létesítsen boldogulásuk elősegítésére. A másik az, hogy a társadalomnak szellemileg és anyagilag tehetősebb tagjai egyéni munkával, tettel és tanácsal odaállanak minden hadi rokkant, hadi özvegy és hadi árva mellé. A hadigondozó tanács azzal a kéréssel fordul a nagy közönséghez, hogy a segítség és támogatásnak az érdeklődésüknek megfelelő fajtáját kiválasztva önálló intézmények létesítésével vagy adományával siesen az ügy támogatására.

Pro Tanssylvania gyermekvédelmi tanfolyama. A Zita királyné védelme alatt álló Pro Tanssylvania orsz. mozgalom most kezdi meg tulajdonképeni hivatását, a gyermekvédelmet és az ifjúsággal való intenzív foglalkozást. Junius hó 2-ától kezdődőleg Kolozsvárt egy gyakorlati ismeretterjesztő gyermekvédelmi tanfolyamot tart, ahol minden résztvevő a gyermekvédelmi munkára, ifj. egyesületek szervezésére és vezetésére gyakorlati kiképzést nyer. Kívánatos volna, hogy a tanfolyamon papnénk, tanítónéink minél számosabban vegyenek részt, mert itt igazi nemzeti munkáról, a jövő nemzeti megalapozásáról van szó.

Reform-középiskola Kolozsvárt. A napilapok híradása szerint a közoktatásügyi kormány elhatározta, hogy Kolozsvárt már az 1917—18-ik évben egy reform-iskolát állít fel, mely közép helyen állana a gimnázium és reáliskola között s első sorban a modern nyelvekre helyez súlyt. Az új intézet szoros kapcsolatban állana az egyetem tanárképző intézetével.

A hatodik német hadikölcsönben egy berlini tanár statisztikai adatai szerint a német birodalomban 2842 intézet vett részt 413.212 tanulóval, akik összesen 52,018.932 márkát jegyeztek.

A papi pálya és a görög nyelv. A porosz közokt. miniszterim rendeletet adott olyan reálgimn. érettségit tett tanulók görög nyelvi ismeretei ügyébe, akik lelkészi pályára lépnek. Eszerint azok a tanulók, akik latinból legalább elégséges érdemjegyet kaptak, az egyházi vizsgálatra bocsáthatók és utóbb alkalmazhatók, ha a teológia sikeres tanulmányozására szükséges görög nyelvi ismereteiket külön vizsgálaton igazolják. Ennek a vizsgálatnak érdekében a minisztérium a hittudományi hallgatók részére külön vizsgálati szabályzatot adott ki a görög nyelvből.

Ingyen színházi előadások bécsi középisk. tanulók részére. A várszínházban szombat esténként ingyen előadásokat rendeznek, melyeken Károly király vendégül látja a bécsi középiskolák tanulóit és főiskolák hallgatóit. Ez a szép kezdeményezés nem szorul bővebb méltatásra.

A tankönyvek árának emelése. Az iskolára s különösen az érdekelt szülőkre fontos, hogy a tankönyvek ára túlságosan ne emeltessék. A papír s egyéb anyagok árának emelkedése következtében a könyvek árának emelkedése természetes, de a könyvkiadók túlságos követeléseit korlátozni kell, mert a tankönyvek *első* drágítása megtörtént már 1915 nyarán, még pedig úgy, hogy a *háború előtt* nyomtatott készletük árát is felemelték. Úgy halljuk, hogy az *áremelkedés* 40° lesz. Elég tekintélyes emelkedés, de a könyvkiadók 80°-os drágítást akartak s a közokt. minisztériumban tartott értekezlet szorította le a túlságos igényeket.

Gyász hírek. *Derzsy Géza*, okl. gyógyszerész, t. tüzér-zászlós 15 hónapi katonai frontszolgálat után a harctéren szerzett betegsége következtében március 25-én a budwiesi tart. kórházban 29 éves korában elhalt. Idegen földön temették el addig, míg bánatos szülői a tordai családi sírba holttestét hazaszállíttathatják.

Id. Lőrinczy Dénesné. szül. Pálffy Anna áldásos életének 76. évében három heti szenvedés után Szentábrahámon, május 27-én elhunyt. Egy gondos és munkás családanya, egy valóban jó asszony költözött el vele, akinek elhunytát nagy család gyászolja, köztük Lőrinczy Dénes tordai esperesünk is.

A magyar nyelv a lipcsei egyetemen. *Stumme János* lipcsei egyetemi tanár, jeles orientalista a Nyelvőr március—áprilisi számában cikket ír a lipcsei egyetem magyar tanfolyamáról, melynek ő a vezetője. *Tizenötön* iratkoztak be a tanfolyamra a múlt év nyári semesterében és nagy szorga-

lommal tanulták a magyar nyelvet úgy, hogy rövid idő múlva összefüggő olvasmányokhoz foghattak. Tolnai Ungarisches Lesebuchját használták és napilapokat olvastak. Az idei téli semesterben 12-en voltak az Ungarische Prosaiker c. hirdetett tanfolyam hallgatói. Március 3-án magyar estélyt rendeztek, melyen Stumme Magyarország földje és népe címen előadást tartott, Petőfi és Gyulai költeményeiből többet lefordított, hogy a német közönség jobban megértse az eredeti tartalmát. Stumme levelét azzal végzi, hogy megfogja tartani azt az ígérését, hogy a német közönséggel igyekezni fog a magyar költészetet megismertetni.

Hálás köszönet és elismerés a jeles tanárnak a magyarság érdekében kifejtett eredményes fáradozásaiért.

A német középiskolák és a hadikölcsönjegyzések. A német ötödik hadikölcsön jegyzésben 1,057.000 tanuló vett részt 55 $\frac{1}{4}$ millió márka összeggel, míg a harmadik hadikölcsön jegyzésben csak 656.000-en vettek részt.

A németek reformációi jubileumát a porosz főegyháztanács szabályozza. Az ünnepély minden egyházközösségben okt. 31-én tartandó. Az ünnepi istentisztelet után gyűjtött adományokat a háború által sújtott gyülekezetek kapják. A jubileumra egész éven át kell készülni. Különösen ki kell használni a reformáció énekeiben rejlő kincset, régi melódiákat felkutatni, használatba venni s az éneklést ezzel javítani. A szöszéken pünkösztől kezdve lehet utalni a reformációra, vallásos, kulturális és nemzeti áldásaira. De nemcsak a templomban, hanem vallásos estélyeken, előadásokon is ki kell használni a reformáció jelentőségét és hatásait. Ezeket népies iratokban is terjeszteni kell, de úgy, hogy más vallásúakat ne sértsenek. A württembergi egyházi tanács és iskolai hatóság a készülődésbe bevonja az iskolát és vallásoktatást is és figyelmezteti a vallástanítókat, hogy ez évben Luther életének és a reformáció történetének ismertetésére kellő időt és gondot fordítsanak.

A hazai reformátusok a reformáció 400 éves fordulóját különböző nevelő intézetek létesítésével akarják megünnepelni. A dunamelléki kerület a kecskeméti Madas-féle leányiskola létesítésével, a dunántúli a pápai teológiai internátus, a tiszáninneni a sárospataki főiskolai internátus felállításával, a tiszántúli Debrecenben egy hadi árvaház alapításával, az erdélyi kerület egy felsőbb leánynevelő intézet létrehozásával kívánja emlékeztetessé tenni az évfordulót.

A Keresztény Magvetőre befizettek:

Pártoló díjat:

Albert Dénes, Benkő Mihály (1916—17), Ballok Károly, Fekete Gábor, Farkas Vilmos, Ferencz József, Gyulay Árpád, dr. Hajós Béla, Kőváry Lászlóné, Kozma Ferenc, dr. Mikó Imre, Péterfy Zsigmond, Pákei Lajos, Ürmösy Jenő főellenőr, Ürmösy Jenő birtokos, Weress Ferenc, Zsakó István (1915—17).

Előfizetési díjat:

Ambrus Gergely, dr. Árkosy Gyula, Arkosy Lajosné, Bencédi Pál, Bolgár Sándor (1915—17), Botár János, Boér Gergely, dr. Balázs Ferenc, Csongvay Géza, Csiki Gábor, Deák Miklós (1916—17), Ekárt Andor (1915—16), Finta József, Győrfi István Homorodszentmárton, Hadházy Sándor, Hidegh Mihály, Kovács Kálmán, Kisgyörgy Tamás, Kopp József, dr. Költő Gábor, Kádár Lajos, Lőrinczy Dezső (1916), László Gyula, Nagy Gyula, Nagy József (1915—17), Pap Domokos (1917—18), Pálffy Márton, Simó Pál (1913—17), Székelyszentmihály (1916—17), Szinte Ferenc, Székely János, Székely Ferenc, Szathmáry Pál (1916—17), Székelykeresztúri főgimn. könyvtára, dr. Tóth György, dr. Tompa János, Ürmösi Károly, Unit. egyház közpénztára (1916—17), Ürmösi József, Ürmösi Kálmán, Kolozsvári unit. főgimn. olv. egyesülete, Uzoni Imre, Unit. teol. akadémia, dr. Várady Aurél, Végh Mihály, dr. Varga Béla, Vass Domokos, Zoltán Sándor (1916—17).

